

De svenska hagmarkerna

- En juvel i det europeiska landskapet?

IALE-konferens 2010 i Linköping

Isabelle Eriksson (red.)

CBM:s skriftserie 51

CBM Centrum för
biologisk mångfald

CBM Centrum för
biologisk mångfald

De svenska hagmarkerna – en juvel i det europeiska landskapet. IALE-konferens 2010 i Linköping.

CBM:s skriftserie 51

Isabelle Eriksson (red.)

Centrum för biologisk mångfald 2011

ISSN 1403-6568

ISBN 978-91-89232-63-1

Finns för nedladdning på www.cbm.slu.se

Abstract

Aina Pihlgren

Secretary of Swedish IALE

This report is a summary from the conference "Swedish semi-natural grasslands - A jewel in the European landscape?" which was held in Linköping, Sweden 16-17 September 2010. The conference was organised by IALE (International Association of Landscape Ecology), Stockholm University, County Administrative Board of Östergötland, Linköping municipality, CBM (Swedish Biodiversity Centre) and KTH (Royal Institute of Technology). One of the reasons for organising the conference was the forced new restriction regarding the number of trees and bushes allowed in pastures eligible for the single payment scheme.

Over 1000 species of vascular plants, about 50 % of the total number of plants in Sweden, are found in semi-natural grasslands. At least 50 species of breeding birds, 35 mammals, 13 of 14 Swedish amphibians, 70 species of butterflies and an incredible number of insects live in this landscape. Other values are the ecosystem services like pollination, historical values, ecotourism and aesthetical values.

In Sweden the area of semi-natural grassland with agro-environmental commitments increased between 2000 and 2005 from 390 000 ha to 500 000 ha. This trend has changed and today about 430 000 ha are left. In five years the number of dairy cattle have decreased from 400 000 to 350 000 and the number of dairy farms has decreased from 8600 to 5900, a trend that continues. Sweden also has extensive grazing by beef cattle on semi-natural grasslands.

In 2007 the Swedish definition of pastures were reviewed and rejected by the EU –auditors. After negotiations between the Swedish Ministry of Agriculture, Food and Fisheries and the EU-commission the regulations were changed from 50 to 60 trees per ha. For grasslands with high values that no longer were eligible for single farm payment the agri-environmental payment were increased.

The Swedish Board of Agriculture evaluates the effects of agri-environmental payments to semi-natural grasslands. One important tool in the evaluations is the database TUVÅ, based on inventories of species rich semi-natural meadows and pastures in Sweden. The number of meadows or pastures with payments has over all decreased and the part fertilized grasslands with payments have increased. The regional differences in Sweden are high, in some parts a low proportion of grasslands receive agri-environmental payments. This is due to the type of pastures present, for example mountain holdings and forest pastures. Also meadows, wooded meadows and pastures with trees and bushes have a lower proportion of agri-environmental payments compared to for example Alvar land and wet meadows. This indicates that changes in the system are necessary.

Today the agri-environmental payments are crucial for farmers producing meat on extensive grasslands. It takes 3 years to produce a consumer ready beef and with ever changing rules it is difficult to plan for the future. The long term perspective and stability in payment regulations are very important for the production of meat on extensive pastures.

In a study of 349 farmers, 36 % were affected by the newly implemented grassland regulations regarding the number of trees and shrubs. Of the affected farmers 70 % had lost their right to payment. Fifty per cent of the farmers had removed area from their application for payment and 25 % had cleared trees and shrubs from their grasslands. Although farmers had removed area from their application, 85 % still used the area as pasture. Eleven per cent had transformed the area to forest and 4 % to agricultural land. 73 % of the farmers were clearly adverse to the new tree and shrub rules.

The 50-tree rule from 2008 has been evaluated in relation to biodiversity in grasslands.

In total 264 plots were examined in 88 cleared grasslands and 50 plots were examined in 10 reference areas. In general 80 % of the tree layer had been removed in the cleared areas, although only 3 of the 88 grasslands fulfilled the 50-tree rule after clearing. In general aspen, spruce and alder had been cleared while birch and oak had been spared. Sixty % of the pastures had soil damages due to clearing by heavy machinery. In several cases old and large trees as well as dead trees had been cleared, which was unnecessary since dead trees are not included in the 50-tree rule. Much of the important

substrates, for red-listed species, in tree rich meadows and pastures are old trees and dead wood. It is clear that the 50-trees rule has affected biodiversity negatively.

There have been large changes in the management of wooded grasslands the last 20 years. Today many clearings and thinning's are made by entrepreneurs, which are likely to have less knowledge about grassland management than the farmer/landowner. On the other hand the farmer/landowner may be dependent on payments with following control. Fast changes in the regulations are likely to cause rapid actions, although not always positive.

The conference ended with a debate and here are some of the views that came forward.

- The problem is the single farm payment and the definitions of agricultural land.
- The rules have to be predictable; the farmers live with long-term investments.
- The single farm payment is very important for the farmer's economy.
- The rules have to be simpler; it takes a long time to apply for payment and also for handling the applications.
- To be able to keep semi-natural pastures, it is important to create profitability in meat and dairy production.
- It is important to focus measures and payments to specific goals instead of applying general rules across Europe, which may result in low or negative effects on biodiversity.
- It is crucial to use effective measures and payments that conserve biodiversity, have a functioning ecosystem and to make the agricultural production environmentally friendly.

Innehåll

Abstract	3
Inledning Varför en konferens om de svenska hagmarkerna just nu?	6
Välkommen till Östergötland.....	7
Kan vi äta oss till ett öppet landskap? Tankar om framtiden för flora och fauna i Sveriges hagmarker	8
Trädbevuxna betesmarker i Europa	10
The Montado in Southern Portugal: threats and opportunities for a multifunctional agro-silvo-pastoral system facing present transition challenges	13
Miljöstöd i 5 EU länder	15
Bevarande genom brukande.....	18
Är det för långt för humlan att flyga? Tankar kring isolering och ekologiska nätverk i hagmarker.....	20
Myndighetsarbete och samverkan för ett levande eklandskap	23
Betesmarker inom ramen för den gemensamma jordbrukspolitiken	24
Hamnar våra pengar i rätt ängar? Hur följs utvecklingen av hagmarkernas kvaliteter?	27
En naturvårdande köttproducents perspektiv.....	29
Jordbruksverkets föreskrifter och vad händer med marker som inte längre får stöd	31
Hur påverkar de nya trädreglerna i jordbrukets miljöersättningar den biologiska mångfalden? Redovisning av en fältstudie	33
Paneldiskussion: Kan dagens regelverk påverkas av nya perspektiv?	36

Inledning

Varför en konferens om de svenska hagmarkerna just nu?

Bo Eknert

Ordförande i svenska IALE, universitetsadjunkt, Stockholms Universitet

Jag vill hälsa alla varmt välkomna till årets IALE-konferens i Linköping. För de som inte känner till IALE (International Association for Landscape Ecology) så kan jag berätta att det är en stor internationell organisation med representation i många länder. Min tanke om IALE är att organisationen ska fungera som en kontaktpunkt mellan forskare verksamma inom landskapsekologi och praktiker, exempelvis tjänstemän på länsstyrelser, kommuner och inom miljöorganisationer. Genom denna kontaktpunkt ska vi se till att forskningsresultat kommer till användning i praktisk naturvård. IALE kan även fungera som ett diskussionsforum för naturvårdsfrågor.

För att göra en historisk tillbakablick så kan jag berätta att IALE har arrangerat en konferens varje år i samband med sitt årsmöte. Den första konferensen anordnades år 2006 i Norrtälje med temat odlingslandskapet och kommunala satsningar på odlingslandskapet. Då var det totalt 50 deltagare. Året därpå var vi i Leksand med temat utmarkerna och fäbodmiljöerna. Deltagarantalet hade då ökat till 80 personer. År 2008 var vi i Kristianstad och våtmarkerna var i fokus. Det året deltog cirka 100 personer. Förra årets konferens ägde rum i Stockholm med temat urbana landskap och den tätortsnära naturen. Deltagarantalet slog då nytt rekord med 130 personer vilket visar att intresset för konferenserna har ökat med åren. I år, 2010, är det hagmarkerna som är i fokus och antalet deltagare i konferensen överstiger återigen 100 personer.

Varför är då hagmarker temat för årets konferens? Bakgrunden är det nya reglerna, med sin grund i EU:s regelverk, som enbart tillåter ett visst antal träd i betesmarker för att de ska få räknas som just betesmarker och därmed berättigas till ekonomiskt stöd. Hagmarker och ängsmarker hör till de mest värdefulla inslagen i landskapet och deras framtid är därför värd att uppmärksamma. Förutom sin artrikedom representerar de höga estetiska värden och även kulturhistoriska värden.

Har en typisk svensk björkhage någon framtid? Platsar björkhagen inom definitionen av en betesmark eller är det för många träd? Kommer framtidens kor att enbart få beta på öppna marker fria från träd och buskar, i många fall resresenterade av gamla åkermarker utan stor variationsrikedom? Det är några av de frågetecken som vi hoppas blir uträtade under årets konferens. Jag vill avsluta med att återigen hälsa er varmt välkomna till årets IALE-konferens.

Välkommen till Östergötland

Elisabeth Nilsson

Landshövding i Östergötland

Varmt välkomna till Östergötland, länet med de vackra ekhagarna. Detta är en konferens om hagmarkerna, en juvel i det svenska och det europeiska landskapet. Jag är väldigt glad över att det finns många fina ekmiljöer i Östergötland, exempelvis Tinnerö eklandskap. Dessa miljöer finns inte av en slump utan har bildats genom lång tids brukande. Idag är många av dessa miljöer hotade. År 2010 är mångfaldens år och med det i beaktande så är det viktigt att frågor om dagens hagmarker hamnar högt upp på dagordningen för det är i det landskapet vi kan finna biologisk mångfald. Jag är själv inte en biolog utan har jobbat inom stålindustrin men jag har trots allt lärt mig att eken är en art som hyser otroligt många hotade arter. Det är en otrolig artrikedom av mossor, lavar och kärlväxter man kan finna på och omkring ekar. Många av dessa arter är knutna till specifika delar av ekarnas olika livsstadier, från att de är unga till att de så småningom dör och multnar ner. Ekhagarna är något vi måste bevara.

Eklandskapet är även ett kulturlandskap. När jag ser ekar tänker jag på min barndoms hagmarker längst upp i Bottniska viken. Där fanns inga ekar eller lönnar utan istället björkar, rönnar och lågvuxna enar. Där gick man och kliade korna, räfsade och slog. I dessa trakter fick man inte de största skördarna men det var där de finaste miljöerna fanns. Där fanns bevisen på flera generationers brukande av markerna. Hagmarkslandskapen är vackra och stora skönhetsupplevelser. Jag tror därför att det är viktigt för folk att komma ut i naturen och se träden för att påminnas om det kulturarv som finns.

Det är många som är engagerade i vårt eklandskap, stora som små. Trots frivilliga insatser och olika former av bidrag så är det gamla jordbruket grunden till allt och det måste finnas en vilja att arbeta uthålligt. Det är många aktörer som tar ett stort ansvar, exempelvis Skogsstyrelsen och Sveaskog, och många av länets kommuner gör ett storartat arbete genom att restaurera och vårda landskapet. Det finns bra exempel på detaljplanering där kommunerna för en dialog med länsstyrelsen för att kunna skydda naturvärden vid husbyggen. Det är inte enbart miljöintresserade som diskuterar värdena utan det har spritt sig i vardagen i kommunerna. Detta anser jag vara grunden för att utvecklingen ska bli hållbar ur ett långsiktigt perspektiv. Det finns ett stort intresse för eklandskapet. Flera universitet studerar det både ur ett naturvetenskapligt och samhällsvetenskapligt perspektiv och på länsstyrelserna är eklandskapet en prioriterad fråga som de flesta enheter arbetar med på ett eller annat sätt. Arbetet är tvärssektoriellt och ett gott samarbete med alla aktörer i systemet är nödvändigt för att lyckas.

Många lantbrukare är pressade ekonomiskt och därför krävs det fundamentala villkor och ekonomisk uthållighet för att de ska kunna fortsätta. Vi kanske kan arbeta med att utveckla natur- och kulturturism, att marknadsföra produkter från landskapet eller anpassa vårt utnyttjande av biobränslen. Det finns en stark vilja hos många aktörer att fortsätta arbetet med att bevara och utveckla eklandskapet och vi kan konstatera att arbetet fungerar bra. Det finns dock orosmoln på himlen, nämligen de nya reglerna för gårdsstöd och miljöersättning som införts under senaste året. Jag har hört dramatiska berättelser om konsekvenserna vilket är både upprörande och sorgligt. Jag hoppas att den här konferensen blir en inspiration för alla som deltar och att det kan bli en startpunkt för reformering och utveckling av stödreglerna. Vi behöver få ett långsiktigt och bra system som gynnar både miljön de som brukar markerna. Jag har en stark tilltro till de olika aktörernas förmåga och vilja att hitta lösningar. Vi på länsstyrelserna är beredda att på ett konstruktivt sätt bidra i detta arbete för jag tror det krävs att vi slår våra kloka huvuden ihop och att vi med stor ambition försöker hitta ett bättre system än det vi har idag. Det känns fel att fortsätta så här. Vi är också glada att IALE har valt att förlägga konferensen i detta län och att vi har så många kompetenta deltagare med oss idag. Jag tror att konferensen kommer att bära frukt och jag önskar er lycka till!

Kan vi äta oss till ett öppet landskap?

Tankar om framtiden för flora och fauna i Sveriges hagmarker

Stefan Edman

Författare och biolog

Jag är inte här för att tala utan snarare för att fundera. Vår passion för dagens ämne bådär gott inför framtiden och det finns stora möjligheter men också en del problem att lösa vilket blir en utmaning. Jag tänkte utgå från tre punkter.

Den första punkten är att jag ska påminna er alla om de värden som finns i hagmarkslandskapet. Hagmarkerna är ett av de artrikaste landskapen vi har i Norden. I hagmarkerna finner vi:

- 1000 arter kärlväxter, vilket motsvarar 50 % av det totala antalet arter i Sverige.
- minst 50 häckande fågelarter, det är 20 % av de arter som häckar i Sverige.
- 70 dagfjärilar och utöver dessa en otrolig mängd andra insekter som lever i detta landskap
- 35 däggdjur
- 13 av totalt 14 svenska groddjur

Den otroliga rikedomerna beror på att hagmarkerna är ett kulturlandskap. Det är människan som, genom sitt brukande, har gjort landskapet artrikt. I media målas människan ut som den stora boven men i detta fall är det snarare människans förtjänst. Jag tänkte läsa upp en dikt av Harry Martinsson om spindlar.

*Spindeln på spindelns sätt, äter sin torftiga rätt.
Spindlarnas enkla kost, flugor från vår till frost.
Spelar på dallertråd om vad en spindel har råd
att spendera åt sig här mitt i arternas krig
övar i solig dag flugfångstens harposlag.
(Ur Tuvor av Harry Martinsson)*

Ett annat värde i den svenska hagmarken är ekosystemtjänsterna. Pollination av nyttoväxter är exempel på ett för allmänheten ganska okänt fenomen som representerar enorma värden. Ur ett globalt perspektiv ska vi tacka pollinatörerna för 80 % av den mat som ligger på våra tallrikar. Pollinationen som ekosystemtjänst utgår från de örtrika hagmarkernas landskap, mullbildning, vattenhushållning, lokalklimatet och många andra tjänster. I dagens samhälle försöker vi sätta prislappar på tjänster för i vår typ av kultur är det bra när man vill värna, vårda och få stöd för dessa landskap. Att sätta ett pris är svårt men jag tror att det är viktigt att vi försöker.

Hagmarkslandskapets värden finns även i form av Sveriges historia men kanske framförallt människornas historia och inte enbart lantbrukarens. För 100 år sedan arbetade 90 % av befolkningen med produktion av mat och det var i den här typen av landskap, hagmarkerna, som arbetet skedde. Landskapet innehåller örter som tidigare användes som läkemedel och är ett kulturarv inom teologi, legender och poesi.

Det sista värdet jag tänkte nämna är skönheten. Ett värde som inte går att värdesätta, eller? Jag tror på lokalt baserad ekoturism där genererade värden kan stanna i en bygd och på så sätt skapa nya arbetstillfällen. I Sverige finns allemansrätten men vi måste vara smarta och bygga upplevelsepaket med kost, logi och guidning i landskapen samtidigt som vi tar bra betalt. Många européer skulle vara intresserade av att köpa den typen av turism. Jag tror att denna typ av landskap behövs i dagens urbana kultur, där stress driver folk och många är utmattade. Det finns fakta från våra forskare som visar vad den här typen av landskap betyder för återhämtning, ökad immunkapacitet och lägre blodtryck. Det är framförallt hagmarkerna som landskap som har störst betydelse. För några år sedan genomfördes en studie där folk fick titta på bilder från olika landskap och sedan rangordna dem efter den tillfredsställelse de kände efter att de sett dem. Bland bilderna fanns bl.a. ett kalhygge, en ung tallplantering och det mosaikartade odlingslandskapet. Gissa vilken bild som vann överlägset? Svaret är det mosaikartade landskapet. Forskarna hävdar att det kan vara en reminiscens från vårt ursprung i den afrikanska savannen, ett landskap med variation som var både öppet och slutet.

Min andra punkt jag tänkte ta upp är *hur mycket hagmark som finns kvar och vilka är hoten?* Mellan år 2000 och 2005 hade vi i Sverige en positiv trend vad gäller arealen hävdad betesmark då arealen ökade från 390 000 hektar till 500 000 hektar. Trenden bröts dock och idag finns det ungefär 430 000 hektar välhävdad betesmark kvar. Jag tror att orsakerna till detta är en förändrad definition av betesmark, den globala matmarknaden och konkurrensen inom marknaden. I Sverige åter vi

en hög andel importerat kött vilket ger ett enormt lönsamhetstryck på den enskilda lantbrukaren. Detta innebär att det, ur ett kortsiktigt perspektiv, är mindre lönsamt att ha sina djur på naturbete eftersom att man då generellt i efterhand måste göda upp dem på vall för att kunna sälja en ordentlig djurkropp. Detta leder till att betesgången på naturbetesmarker minskar. Samtidigt har betesdjuren, rent genetiskt, blivit mer produktiva. Idag producerar de mer kött och mer mjölk än för 5 – 10 år sedan, en utveckling som fortsätter. Detta påverkar möjligheten att få hävdade marker. Nedläggningen av jordbruksfastigheter utgör också ett hot. På fem år har antalet mjölkkor i Sverige minskat från 400 000 till 350 000 och antalet mjölgårdar har minskat från 8600 till 5900, en utveckling som fortsätter. Vi har kommit till ett läge där kostnaderna för infrastruktur och logistik blir så stora att man som liten lantbrukare inte längre kan fortsätta. Vi kommer att någon gång gå in i väggen när det gäller denna utveckling vilket kommer att få effekter på det landskap vi talar om idag, nämligen hagmarkerna. Jag tror personligen att marknadshoten är större och allvarigare än hoten från EU:s regelverk. Reglerna kan vi ändra men hur gör vi motstånd mot marknaden?

Jag har tidigare mest tagit upp mjölkdjur som exempel men vi har även köttdjur i Sverige och de svenska hagmarkerna är den främsta basen för en klimatsmart biffproduktion. Köttkor kan beta mer extensivt och vi vet att extensivt bete är mycket bra för att bl.a. minska växthusgasutsläppen. Enligt nya SLU-rapporter har vi även fått veta att en välbetad betesmark är en kolsänka. Köttdjur är även lättare att sköta vilket har inneburit att många marker fortfarande har en chans att hävdas. Vi har förutom kor, 1 500 000 får och drygt 300 000 hästar i Sverige som håller marker öppna. Men fåren och hästarna är inte optimala när det gäller den biologiska mångfalden. Forskare har bevisat att kobete är det överlägset bästa typen att gynna biologisk mångfald.

Den tredje, och sista punkten jag tänkte ta upp är *vad vi kan skydda och hur det ska gå till*. Enligt riksdagens 13:e miljömål, "Ett rikt odlingslandskap", ska alla äng- och betesmarker senast år 2010, hävdas så att de bevarar sina värden. Andelen småbiotoper ska inte minska utan snarare öka. När det gäller hotade ängs- och hagmarker bör vi öka arealen med 13 000 hektar. Enligt det 16:e miljömålet, "Ett rikt växt- och djurliv", ska vi hejda förlusten av biologisk mångfald i Sverige senast år 2010 och senast år 2015 ska andelen bedömda arter som klassificeras som hotade ha minskat med 30 %. Hur ska vi agera för att nå dessa mål? Jag tror att vi måste se till att de offentliga stödsystemen blir starka och rimliga samt att vi måste försöka påverka marknaden genom konsumentpolitik.

Jag har varit med att starta ett projekt i Bohuslän som heter Kaprifolkött. Affärsiden är att allt kött ska vara kravmärkt samt att lantbrukare förutom att låta sina djur beta på betesvallar även ska låta djuren beta på strandängar och hagmarker. Idag får lantbrukaren 7 kronor per kilo mer betalt för två djur per hektar välbetad mark. Köttet säljs sedan i COOP-butiker och kostar lite mer men säljer bra till framförallt barnfamiljer och pensionärer. Folk tycker om att veta att de bidrar till att strandängar och hagmarker hålls öppna. Kaprifolkött är även ett klimatsmart kött vilket används i marknadsföringen. Det är bra för lantbrukaren, bra för konsumenten och bra för landskapet. Vi behöver fler projekt av denna typ för att utmana jättarna på marknaden. Jag tror inte att detta är den ultimata lösningen men vi måste öka andelen naturbeteskött. Vi måste låta landskapet synas i kyl-/frysdisken och få konsumenten att inse att om han/hon och 100 000 andra äter detta kött ibland så bidrar de till kulturarvet, skönheten, ekoturismen och den biologiska mångfalden. Jag tror att det går om vi anstränger oss. Vår jordbruksminister Eskil Erlandsson har introducerat det nya matlandet och i de nya direktiven till landsbygdsprogrammet, som pågår mellan år 2007 och 2013, har man i år skjutit in ett nytt moment. Vi ska sköta det svenska jordbrukslandskapet med fokus på klimat, förnyelsebarhet, biologisk mångfald och matlandet. Inom matlandet finns det pengar till förädling av kött från naturbetesmarker. Detta är ett mycket bra initiativ för att lyfta fram landskapsvärden och ge stöd till förädling. Jag kan föreställa mig att småskalighet kan ge nya jobb i landsbygden som står för dessa värden och att det kan skapas en stolthet hos människan. Vi behöver fler projekt av typen Karpifolkött och kanske ytterligare stöd i marknadsdelen förutom matlandet, åtminstone initialt. Vi behöver även bli mer pedagogiska för att kunna berätta om det som vi är så passionerade av. Vi behöver märkningar av produkter för att belysa nyttan med produkterna. Så låt oss försöka.

Trädbevuxna betesmarker i Europa

Carl-Adam Häggström

Professor, Helsingfors Universitet

Jag vill börja med att tacka för att jag blev inbjuden hit. Jag tänka prata om trädbärande betesmarker i Europa med fokus på länder utanför Norden.

Jag tänkte börja med att göra en indelning av olika typer av trädbevuxna betesmarker. Den första typen är hagar som definieras som en inhägnad naturbetesmark som kan vara trädbärande och ofta delvis träd- och buskröjd. Hagen hör till inägomarken. I hagar kan olika trädslag dominera (se Figur 1) och det finns separata hagar för olika djur.

Den andra typen är lövängar där sensommarbete är en fas i det traditionella lövängsbruket (se Figur 2). Vanligtvis fick bara mjölkkor och hästar beta i lövängarna. Många lövängar har stora likheter med hagar, särskilt de lövängar som fortfarande betas efter att övrig hävd upphört. Skillnaden mellan en hage och en löväng är främst bruknings sättet.

Figur 1: Ekhage i Everöd, Skåne, 22 november 1986.

Figur 2: Löväng (hamlingsång) med hamlad (topphuggen) ask. Ången slås och betas (med får). Åland, Lemland, Nåtö Senskär,

Den tredje typen är skogsbeten (se Figur 3). Förr var skogen en viktig betesmark men idag är det ovanligt att bete förekommer i ohägnad skog. Skogen hörde till utmarken och djuren var tvungna att vallas av herdar/vallpojkar som vaktade mot rovdjuren. För att förbättra betet kunde skogarnas fältskikt brännas av.

Den sista typen jag tänkte ta upp är bete vid skottskogsbruket. Denna form av bete har främst förekommit i Mellan- och Västeuropa. Bete förekom i vissa typer av skottskogsbruk bland de uppväxande stubbskotten under den senare fasen av skottskogscykel. Ett bra exempel är från Siegerland, öster om Köln, i Tyskland (se Figur 4). Tillsammans med lövängsbruket är bete i skottskogar ett bra exempel på hållbart utnyttjande där man i 100-tals år har utnyttjat området utan införsel av energi i någon högre grad. Systemet har rullat på med låg produktivitet och hög biodiversitet. I Siegerland var byarnas skottskogsområde indelat i 18 eller 21 parceller och skottskogscykel var således 18 eller 21 år där en parcell högs årligen. Barken skalade av unga träd i skottskogen och avverkat virke användes som kaffeved eller som träkol i metallindustrin. En annan fas i stubbskottskogsbruket var markberedning då förna, kvistar och annat organiskt material fördes ihop och brändes. Efter markberedning plöjde man marken mellan stubbarna med en plog och sådde höstråg. Efter 4-6 år släpptes får eller kor på bete i den uppväxande skottskogen tills skottskogscykel var till ända. Skottskogsparcellerna var inte inhägnade och herden med sina hundar höll de betande

Figur 3: Kor på bete i en skog som inhägnats. Detta är det närmaste vi kan komma forna tiders skogsbeta. Åland, Finström, Bastö Björkö, 20 juni 1993.

djuren borta från rågåkern och den uppväxande skottskogen. Skottskogar täckte hela landskap så långt fram som på 1940- och början av 1950-talet.

Figur 4: En floddal i Siegerland. Sluttningarna är täckta av skottskog av olika ålder. Foto T. Kraus, ur Kraus, T. 1931: Das Siegerland, ein Industriegebiet im rheinischen Schiefergebirge. Länderkundliche Studie. Forschungen Deutschen Landes- und Volkskunde 28.

Jag tänkte avsluta med att ge en översikt av trädbevuxna betesmarker utanför Norden. Den närmaste likheten till en nordisk björkhage har jag funnit i Cairngorn mountains, i Skottland (se Figur 5). Exempel på ett trädbevuxet ängs- och betesmarkslandskap finns även från Spanien (se Figur 6).

Figur 5: Kor på bete i en skog som inhägnats. Detta är det närmaste vi kan komma forna tiders skogsbete. Åland, Finström, Bastö Björkö, 20 juni 1993.

Figur 6: Ängs- och beteslandskap vid floden Segre, Martinet (Lerida), nordöstra Spanien, 3 augusti 1987.

I Bulgarien finns det exempel på lövängar med fruktträd, en typ som jag inte trodde fanns i Norden men jag har fått höra att det finns i Urskult (se Figur 7). I Grekland finns det betade skogar i bergen med dvärgek och olivträd. Med den sista bilden vill jag tacka för mig och min överblick av ett antal trädbevuxna betesmarker i det europeiska landskapet.

Figur 7: Hövolm i fruktträdsäng med plommonträd. Längre ner i sluttningen är ängen ännu oslagen. Bulgarien, Stara Planina, Teteven, Ribaritsa, 18 juli 1996.

Figur 8: Betad *Quercus coccifera* – Olea-skog i bergen 5-6 km S om Vrisses på västra Kreta, 27 april 1999. I bakgrunden syns berg skogsdungar av cypress (*Cupressus sempervirens*).

The Montado in Southern Portugal: threats and opportunities for a multifunctional agro-silvo-pastoral system facing present transition challenges

Sonia Carvalho Ribeiro,

Post doc researcher, Teresa Pinto Correia, Ass. Professor, Evora University, Portugal

Thank you very much. It is a pleasure to be here and to share our experiences in working with agro-silvo-pastoral landscapes (the montado). I am working with professor Teresa Pinto Correia and she has been working with this system for a long time. She is the president of the board of the Portuguese IALE. I would like to thank the organization for inviting me and for the opportunity to share our experience and more important from learning from yours.

I will start by a brief introduction of Portugal. Portugal is a small and rather diversified country, both in terms of physical characteristics of the landscapes as well as social economic dynamics. There are huge differences between northern and southern Portugal. The northern part is mountainous with high precipitation levels while the southern parts are more flat. The mean annual temperature is high in southern Portugal. In addition to the north-south divide there is also an east-west divide. Major large cities are located in the west by the coast while the inland rural areas are becoming depopulated and sometimes even abandoned. Forests are very important landscape features as they occupy 38 % of the Portuguese mainland. Combined by this north-south gradient there are two different tree species. In north and central Portugal the maritime pine (*Pinus pinaster*) is predominant meanwhile in the south there is cork oak (*Quercus suber*) and holm oak (*Quercus rotundifolia*). I am going to talk about the system that is under influence of the two climate areas, the Mediterranean and the Atlantic.

In Portugal it is an important issue to sustain living communities in inland rural areas. The problem with wild forest fires is well known and they occur mainly in the north and central Portugal where it rains more evenly and the biomass accumulation is much higher. In south we have the montado, the silvo-pastoral system that is resilient to fire and well adapted to the harsh conditions in the areas.

The main points in my presentation are:

- The montado agro-pastoral system, an extensive system adapted to the agro environmental conditions of Southern Europe.
- New threats and opportunities in the context of global environmental change, also changing dynamics at the socio-economic level
- New paradigms for management, integrating different functions and acknowledging territorial differentiation

The montado is a transformation from the original macchia-areas into a land use system that is based on complementarities of different productions. People know that they have to use different sources of income and different strategies in order to survive. One of the main productions and major exportations is cork oak where the cork is removed every nine years. In order to complement the income from cork production there was, in the past, cereal production and pink raising but the crops have been decreasing with declining markets of the cereal. During the 1960's African fever the pink raising went down so all our complements to cork production disappeared. The grazing areas stopped to be a complement and the soil was maintained for cereals and collected for their production. The system is well adapted to different sources of income generated by different productions and the interest from other activities is now getting higher. People love walking and other none directly productive activities, they want to get away from the busy cities and go inland. The montado offers multiple kinds of exploitation not only cork but also meat, charcoal production, hunting, beekeeping. It is also an ecological rich system adapted to the tougher conditions in the area with a biodiversity also adapted to the area. The cork trees give wilderness experiences with nature, calmness, comfort and refreshing shadow. It has a high aesthetic value with its scenic attractiveness, complexity and tree morphology,

Because this system is a result from human management it reveals our identity and tradition. To sum up the montado is a Mediterranean extensive system still diversified with a characteristic landscape, high environmental and cultural quality. An increased demand for amenity functions and the fact that new actors are moving to the rural areas is a threat but also the low agricultural productivity, the lack of competitiveness in global markets, vulnerability to pressures of change (abandonment, afforestation, urbanization), lack of support and orientation to land owners in face of multifunctionality challenges. At every university in the ICAAM there are different research groups working on this system. Some focus on cork production others on landscape preferences of land use, economic income, erosion risk, regeneration, biodiversity, and decision support system.

There is a preference for the montado when compared with other land use systems. Not all the montado is preferred in the same way. Landowners prefer an aligned spatial composition of trees because it reduces the management costs. They like the scene of livestock grazing because it is another source of income. In contrary to the farmer the tourists and new rural inhabitants recognize the silvo-pastoral system as original and typical for the region. They prefer to see montados with an irregular tree distribution and a variety of landscape types. With this data we were able to build a matrix for different montado types and the contribution with different social functions. This study was concluded last year but the matrix is not final. Now we are trying to look at this at landscape level. We give people a block diagram and ask them to place pictures in the landform of a valley in order to see how they will integrate different functions at landscape level. We have finished the survey but still need to put in the data to see if there is a pattern in the responses (table 1).

Table 1: Montado types and their contribution with different social functions, 0= non preferred and 5 = highly preferred.

1 = not preferred and 5 = highly preferred.

		SOCIAL FUNCTIONS					
		Hunting	Production	Tradition	Recreation	Mushroom picking	Beekeeping
MONTADO TYPES	open area without livestock	5	1	3	2	0	1
	dense aligned with livestock	1	5	4	1	0	0
	dense area with livestock	0	4	5	5	3	0
	dense aligned with shrubs	4	2	1	1	5	4
	dense area with shrubs	2	2	1	3	5	4
	highly dense area with shrubs	3	1	2	4	5	5

It is clear in Portugal and it has been reported elsewhere that transition processes are occurring. Rural areas are facing new demands from society and global drivers. They are going from spaces of production exclusively to spaces of consumption and conservation. The problem is that, so far, the amenity functions do not generate income able to overcome the lower productivity of the system. As the income will be reduced it is likely that the montado system will be threatened. We have of course different agricultural methods helping the montado farmers to work on the montado system but in Portugal some of these methods collide with governmental measures. The conflict needs to be solved in order to make the environmental measures more effective in the montado systems. The transitions are not linear. They are complex processes, in a range from productivism to post-productivism. Another problem is that other functions are becoming higher valued than production and the new activities are not shaping the landscape. If they are not incorporated in farm systems, the systems will be completely changed. So how can these new functions be incorporated in farm systems? Which analytical tools should we use to tackle this problem? To face this challenge we need new approaches. We have to go interdisciplinarity and try to breach between different disciplines. We need

- Hands-on learning as a way to fully grasp the complexity of the issues at stake.
- Immersion in local context as a condition for understanding contextual factors
- Internationalization as a source for questioning and inspiration

For further reading:

Surova, D., Pinto-Correia, T., 2008. Landscape preferences in the cork oak Montado region of Alentejo, southern Portugal: Searching for valuable landscape characteristics for different user groups, *Landscape Research* 33(3):311-330

Holmes, J., 2006. Impulses towards a multifunctional transition in rural Australia: Gaps in the research agenda, *Journal of Rural Studies*, 22, pp. 142-160.

Miljöstöd i 5 EU länder

Knut Per Hasund

FD, Jordbruksverket, f.d. forskningsledare, Sveriges Lantbruksuniversitet

Jag ska tala om en studie som jag gjort kring EU-stöd till andra länder och hur ersättningssystemet är utformat i dessa länder. Jag har begränsat mig till att tala om permanenta gräsmarker och stöd till dessa.

Varför ska vi ge skattebetalarnas pengar till miljöstöd? Det är inte helt självklart och vi måste kunna försvara beloppen samt eventuellt höja dem framöver. Det har framförts kritik mot reglerna för att gräsmarkerna i Sverige får mycket mindre miljöstöd än motsvarande marker i andra länder. Är det så eller säger lantbrukarna likadant i alla länder? Kan vi lära oss någonting av våra grannar? Har de kanske smartare lösningar som vi kan ta efter? Min utgångspunkt är att titta närmare på Sveriges miljömål, samhällsekonomiska effektivitet och om systemet är rättvist. Fungerar systemet enligt principen att förorenarna ska betala, Polluter Pays Principle (PPP) eller är det tvärtom, Producer Compensation Principle (PCP), att de som bidrar positivt ska få ersättning för det.

Kollektiva nyttigheter är något som är väldigt specifikt för jordbrukslandskapet, inte minst för slätter- och betesmarkerna. Vi har väldigt starka vetenskapliga skäl för att försvara dessa till skillnad från många andra stöd som går till jordbruket och annat i samhället. En av egenskaperna är icke-utestängbarhet, d.v.s. att ingen kan utestängas från att nyttja varan, oavsett om man har rätt till den eller ej, eller har bidragit till den eller ej. Den andra egenskapen är icke-rivalitet i konsumtion, d.v.s. egenskaper hos vissa nyttigheter att någons nyttjande av en vara inte minskar andras möjligheter att nyttja den. Marknaden är ineffektiv på att hantera kollektiva nyttigheter. Egenskapen att inte kunna utestängas leder till s.k. "free riding" där alla hoppas att någon annan betalar. Vilket leder till färre hagmarker, mindre biologisk mångfald och färre kulturarv än vad som vore samhällsekonomiskt optimalt. Icke-rivalitet leder till att marknaden inte kan spegla dessa värden fullt ut. Marknadskrafter kan bl.a. fanga upp värdet av kött och konsumenters olika preferenser för kvalitéer. Problemet är att enbart betalningsviljan hos den kund som köper varan som syns trots att det finns många som uppskattar ett landskap.

Miljöersättning till hagmarker är motiverat eftersom de uppfyller kraven på bl.a. biologisk mångfald, kulturhistoriska kvalitéer och landskapsbild som berör kollektiva nyttigheter samt positiva externa effekter i enlighet med PPP och PCP (se tabell 1). Däremot är det tveksamt att betala jordbruket för att släppa ut mindre kväve eller bekämpningsmedel, det strider mot PPP. Stöden till ekologisk odling och markvård är tveksamt ur ett samhällsekonomiskt perspektiv.

I Sverige har vi principiellt två stöd, ett generellt, allmänna värden, som i stort alla marker ska vara berättigade till samt ett för marker med särskilda värden. Därutöver kan man få tilläggsersättning för exempelvis hamling och lieslätter.

Tabell 1: Miljöeffekter och åtgärder i jordbruket som uppfyller kraven

	Berör kollektiv nytta?	I enlighet med PPP, PCP	Berättigat till ersättning?
Biologisk mångfald	Ja	Ja	Ja
Kulturhistoriska kvalitéer	Ja	Ja	Ja
Landskapsbild, estetiska kvalitéer	Ja	Ja	Ja
Rekreativ miljö	Ja	Ja	Ja
Nettobinda växthusgas	Ja	Ja	(Ja)
Minskat läckage av växtnäring	Ja	Nej	Nej
Minskat läckage bekämpningsmedel	Ja	Nej	Nej
Ekologisk odling	Delvis	Nej	Nej
Markvård, bördighetsförbättring	Nej	Nej	Nej

I Storbritannien har man en lång tradition av naturvård och man har gått över till ett heltäckande system där landskapet har en större tyngd vad gäller de primära målen. Precis som i Sverige är målet att bevara biodiversiteten men man lägger större vikt i att bevara och utveckla landskapets kvalitet och karaktär, skydda historiska miljöer och resurser samt främja allmänhetens tillgång till och förståelse för landsbygden. Storbritanniens system är ett annorlunda i jämförelse med andra system i Europa för att det bygger på frivillighet. Lantbrukarna kan välja vilka åtgärder de vill vidta. Programmet är uppdelat i fyra delar:

- Allmänt förvaltningskap (ELS) som motsvarar Sveriges för marker med allmänna värden

- Organiskt allmänt förvaltarskap (OELS) som motsvarar Sveriges för ekologisk odling med högre krav och ersättningsnivå
- Hög förvaltningsnivå (HLS) motsvarar särskilda värden i Sverige
- Höglandsförvaltarskap (Uplands ELS) är ett program för Storbritanniens högländer.

Allmänt förvaltarskap, ELS, utgår till alla men basstödet är relativt lågt, enbart 360 kr/hektar. Dock är möjligheterna att få pengar till tilläggsåtgärder större vilket innebär att de kan få ut högre ersättning än de svenska lantbrukarna. I Storbritannien kan lantbrukarna välja fritt bland skötselalternativ för varje objekt och flera skötselalternativ kan kombineras på samma objekt. Varje skötselalternativ ger ett visst antal poäng, poängen multipliceras med skiftets areal, läggs ihop till gårdssumma och delas med totalareal. Kravet för att berättigas till ersättning är att lantbrukaren ska uppnå 30 prestationspoäng per hektar i genomsnitt.

Hög förvaltningsnivå, HLS, har samma poängsystem som den allmänna förvaltningsnivån men all mark är inte berättigad. Marken måste inventeras för att bli godkänd och processen är mer omständlig med höga transaktionskostnader för både lantbrukaren och myndigheterna. Ersättningen består av två delar, ett förvaltningsstöd motsvarande det vi har i Sverige samt ett omfattande investeringsstöd som ingår i engångsinsatser som kan användas för att höja värden. Jag har personligen svårt att förstå att marker som redan är klassificerade som höga värden kan få denna typ av investeringsstöd. Det tyder på att de inte innehåller så höga värden från början. Ansökan för detta stöd sker i fyra steg där lantbrukaren beställer ett ansökningspaket med kartor, underlag, miljömål m.m. Därefter sker en inledande konsultation som oftast leder till det tredje steget, att representanter från regionala myndigheter inventerar gårdens miljökvaliteter och ger tillstånd. I det sista steget får lantbrukaren välja skötselalternativ och ett avtal skrivs. Inom föreskrifterna för HLS finns det allmänna skötselvillkor (se tabell 2) men även platsspecifika åtgärdskrav som förhandlas fram i avtalet. Förutom föreskrifterna så har man ett flexibelt utförande med minimikrav som är kopplade till att lantbrukaren får göra som han själv vill. Det viktiga är att man når ett resultat. Man har framgångsindikatorer som sätts upp för varje objekt.

Tabell 2: Urval av skötselalternativ och betalning för marker inom HLS i Storbritannien.

Skötselalternativ	Betalning (kr/ha/år)
Skötsel (eller restaurering) av artrika naturbetesmarker	2400
Nyskapande av artrika naturbetesmarker	3360
Skötsel av våta gräsmarker för häckande vadare	4020
Restaurering av våt gräsmark för övervintrande vadare, änder och gäss	3060
Skötsel av gräsmarker för särskilda miljömål	1560
Skötsel av gräsmarker för särskilda miljömål	1560
Kontroll av invasiva arter	720
Kontroll av örnbräken	420
Svåra platser	600
Bete med nötkreatur	Max 420
Skötsel av låglandshedmark	2400

Nedan följer exempel på de obligatoriska skötselkrav som ställs för att man ska få ersättning för våta gräsmarker för häckande vadare:

- reglering av vattennivåer i fält och diken under vår och försommar
- underhåll av diken och existerande dränering
- skapande av varierad gräshöjd genom bete eller slåtter vid växtperiodens slut
- begränsning av djurtäthet under häckningsperioden
- undvika kraftig bildning av barmark (men mindre ytor av barmark är acceptabelt)
- undvika störning av fågellivet genom rekreation eller andra icke-nödvändiga aktiviteter

Sammanfattningsvis finns det en stor uppsättning miljöstöd med mängder av åtgärdsalternativ i Storbritannien. Det finns en stor valfrihet för bönderna innanför alternativ som myndigheter prissatt med skötselvillkor och flexibelt utförande genom framgångsindikatorer.

Jordbruket producerar bl.a. biologisk mångfald och kulturmiljöer som är kollektiva nyttigheter. Miljöersättning behövs därför för att ge areal och kvalitet då marknaden i regel inte klarar denna produktion. Miljöersättningarna har i praktiken fått allt större betydelse, både för enskilda objekt och för gräsmarkerna i stort. Effekterna av miljöersättningarna är positiva i alla länder och arealminskningen har hejats eller i vissa områden vänt. Miljöersättningarna är generellt effektivare än andra styrmedel som påverkar gräsmarkerna men sällan nära maximalt möjlig effektivitet. Vad gäller miljökvalité är resultaten mer osäkra. Det har varit en positiv effekt på många men långt ifrån alla marker. Enligt mig går stora delar av stöden till marker som är artfattiga (miljömagra) marker vilket inte är särskilt kostnadseffektivt. Det finns även exempel på stöd som är kontraproduktiva. Frågan är om inte utvecklingen redan har gått för långt, åt fel håll. En

orsak till ersättningarnas låga effektivitet är att de ofta är teknik- i stället för resultatorienterade och att enhetliga stöd ger lägre kostnadseffektivitet.

Det finns enklare ersättningssystem än det svenska i exempelvis Polen, Bayern och Danmark men även mångfaldigare system i Storbritannien. Kraven för ersättning är ofta lägre ställda än i Sverige, både för vilka marker som är berättigade till stöd för särskilda värden och för berättigande till tilläggsersättning. Något som är grundkrav i ett land kan ge tilläggsersättning i ett annat och många skötselåtgärder kan ge hög ersättning i ett land men ingenting i ett annat. Beloppen som betalas ut är ofta dubbelt så höga som i Sverige, beloppen bör dock jämföras mot produktionskostnadsindex. I andra länder är platsspecifika åtgärdsplaner mindre vanligt. De är istället utformade enligt vissa valalternativ, "menyer/recept". Det finns även stöd till problem och åtgärder som saknas i Sverige samt mer personlig rådgivning i t.ex. England till marker med höga miljövärden.

Bevarande genom brukande

Ann Norderhaug

FD forskningsansvarig för kulturlandskapsforskning, Bioforsk, Norge

Jag ska tala om bevarande genom brukande och hur man kan bevara Nordens trådbärande gräsmarker och andra viktiga habitat i kulturlandskapet. Utgångspunkten är den jämförelse som gjordes av kulturlandskapsförvaltningen i Sverige och Norge för några år sedan som bl.a. visar på en del skillnader.

Det fanns flera pionjärer i Sverige, exempelvis Mårten Sjöbeck som redan på 1920-talet talade om kulturlandskapet. I Sverige kom man även igång tidigare med att ta vara på kulturlandskapet. Naturvården i Sverige var tidigt involverad i förvaltningen av kulturlandskapet till skillnad från Norge där man kom i gång sent. Först i början av 1980-talet började man tala offentligt om kulturlandskapet. I Norge är det inte naturvården som har spelat den viktigaste rollen och det finns även andra skillnader länderna emellan, inte minst lantbrukspolitiken. Den norska lantbrukspolitiken går ut på att man ska bedriva ett varierat lantbruk i hela landet som ett underlag för levande landsbygd och ett öppet kulturlandskap. En annan skillnad är att Sverige är med i EU. I Norge ökar motståndet att gå med i EU. Dessa nämnda skillnader och att Norge har haft brukandet som den viktigaste punkten för bevarande av kulturlandskapet tror jag gör det intressant att ta del av information från Norge som ett underlag i diskussionen om förvaltning av de trådbärande gräsmarkerna i Sverige.

I Norge har naturvårdsmyndigheterna, sedan man kom igång med kulturlandskaptförvaltningen på allvar, haft ansvaret för kunskapen och kartläggningen medan lantbruksmyndigheterna bidragit med pengar och ansvaret för den praktiska uppföljningen. Naturvården har inte haft pengar till skötsel på samma sätt som lantbruket och det har varit lantbruket som stått för den praktiska skötseln av kulturlandskapet. Under senaste åren har det även dykt upp nya möjligheter i Norge. Riksrevisionen har sett till att myndigheterna gör vad de ska och att de utför sina uppgifter men för några år sedan påpekade riksrevisionen att miljöförvaltningsmyndigheterna inte gjorde vad de borde när det gällde naturreservat och andra skyddade naturområden. De sköttes inte i tillräcklig utsträckning och de tappade sina värden då man låtit dem få utvecklas fritt. I Norge har s.k. orörd natur varit väldigt viktigt inom naturvården och är det fortfarande, trots att det knappt finns någon orörd natur kvar. Man har konstaterat att många områden blir tätare, växer igen och tappar sin värden. Nu utarbetar man förvaltningsplaner för naturreservaten och man har kommit igång med skötsel. Miljöförvaltningsmyndigheten har även fått mer pengar till skötseln. För drygt ett år sedan fick vi en ny naturvårdslag som ger nya möjligheter att bl.a. fokusera på utvalda arter och naturtyper som är speciellt hotade. En annan nyhet är att vi förra året fick den första handlingsplanen för den mest hotade kulturpåverkad naturtyp som Norge har, nämligen slåttermarken. Handlingsplanen är juridisk bindande och ska följas upp av föreskrifter som för hur man ska ta vara på slåttermark. I praktiken följer vi upp i alla län och säkerställer att det blir ett aktivt samarbete och en dialog mellan lantbrukarna, som har slåttermarkerna och ska sköta dem, och den lokala eller regionala förvaltningen. Även skolor och försvaret kan involveras i det här arbetet. Det är viktigt att de som sköter områdena får tillräckligt mycket betalt för om man får för lite betalt blir arbetet inte attraktivt.

Nu tittar vi närmare på vad det egentligen kostar i arbetsinsatser att ta vara på dessa områden och vad man bör få för ekonomiskt stöd för att man ska kunna fortsätta långsiktigt. I detta används både lantbrukets pengar, regionala och kommunala miljöprogram samt pengar från naturvårdsförvaltningen som följer handlingsplanen. Därefter bygger man upp resursgrupper i alla länen bestående av representanter från lantbruk och miljö med resurspersoner som sitter inne med speciell kunskap samt med lantbrukets egen rådgivning. Dessa resursgrupper ska ha kompetensen och se till att förvaltningen genomförs, följs upp på alla nivåer och att ett samarbete finns med andra län. Vi håller idag på att utarbeta en handlingsplan för ljunghedar och det kommer en liknande för naturbetesmarker.

Det är viktigt att sköta de artrika habitaterna men det räcker inte att sköta frimärken, man måste även tänka på landskap och omgivning till frimärkena. För gör man inte det kan man inte bevara dem på sikt då påverkan från omgivningen är stark. I Norge har direktoratet för naturförvaltning, riksantikvariatet och statens lantbruksförvaltning en god dialog och ett gott samarbete. Förra året valde man ut 20 värdefulla större jordbrukslandskap som man särskilt skulle bevara. Det är större landskapsområden som rymmer både kulturminnen och biodiversitet. Landskap där man kan se sambandet mellan kulturminnen, biodiversitet, historien och miljön samtidigt som man i stor grad behåller ett levande traditionellt jordbruk. I dessa områden kanaliserar man in mer pengar för att kunna ta vara på helheten och inte bara de små elementen i landskapet. Planen är få 100 områden i Norge, vilket inte är tillräckligt. Vi behöver få ett helhetsperspektiv och ett jordbruk som bevarar mer av landskapet. Därför behöver jordbruket stöd på många sätt och i Bioforsk, ett forskningsinstitut i Norge som forskar på lantbruk och där jag arbetar, har vi flera projekt som går ut på detta och stöder lantbruket. Vi har ett strategiskt institutprogram där huvudmålet är att utveckla en modell där man har tre moduler;

ekosystemtjänsterna och biodiversitet, produktionen och arealanvändningen samt ekonomi. Det är viktigt att se hur man kan påverka och utveckla nya driftsystem samt förändra arealbruket så att man tar vara på ekosystemtjänsterna bättre men samtidigt har en produktion som är ekonomiskt hållbar. Det är fullt möjligt att få till dessa system. För några år sedan jobbade vi tillsammans med gårdar som började med fåbodbruk igen. Där tog man vara på biodiversiteten i fåbodlandskapet samtidigt som man kunde använda inmarksarealerna på gården på ett annat sätt när man utnyttjade utmarkerna. De höjde sin inkomst med 50 000 norska kronor om året. Man kan hitta lösningar men det är inte alltid enkelt och ibland går det inte. Ibland måste man ha stöd och få betalt för att genomföra saker.

I det strategiska institutprogrammet har vi också en del delprojekt som ska stödja upp under huvudprojektet. Det handlar bl.a. om de som studerar effekterna av landskapsstruktur och arealbruk på genflöden i landskapet. Det är också viktigt att tänka på hur man ska sköta landskapet och strukturera sin skötsel för att upprätthålla genflöden i landskapet och för att bevara mångfalden på sikt. Vi jobbar även med mat med mervärde. Vi vet att det går att få ut mer pengar på mat som produceras på ett sätt som även tar vara på andra värden. Man måste kunna dokumentera mervärdet i maten för konsumenterna genomskådar en tom image. Vi jobbar med dokumentering på olika sätt på mjölk och mjölkprodukter från fåbodarna. Vi har konstaterat att de innehåller mer antioxidanter och fler fleromättade fettsyror när de betar på artrika betesmarker i fjällen än om de produceras på låglandet i mindre artrika odlade områden. Vi försöker komma åt smaken på produkter och har visat att kött från lamm som slaktas direkt när de kommer från fjällen smakar annorlunda och föredras av smakpanelerna vid jämförelser. Det finns mycket dokumentation man kan göra för att stödja lantbrukarna och visa att maten har ett mervärde. Vi har även jobbat på att titta närmare på koraser, de äldre raserna sköter landskapet bättre och ger andra produkter samt ett bättre kött som är mörare. Vi jobbar på samma sätt med får på ljunghedar. Vi arbetar både med ekologer och med veterinärer. Mat med mervärde är en utmaning. Lantbrukaren ska vara producent, produktutvecklare, klara av logistik men även kunna marknadsföra sina produkter i konkurrens med starka grupperingar. Det är inte lätt och många ger upp och några går i konkurs. Vi måste öka kunskapen och förståelsen i samhället för vad det är för mervärde i dessa produkter eftersom många saknar kunskap om sambanden. I ett nordiskt ministerrådsprojekt, "nordisk mat"-programmet, föreslogs det att man skulle certifiera just nordisk mat med mervärde. Det skulle kunna handla om kvalitetsmat som bevarar nordiska landskap, trädbärande gräsmarker, bra produktionsmetoder, bete i naturreservat och mat som baseras på gamla raser. Det skulle utvecklas ett system som fungerar lika bra som motsvarande i södra Europa. Ett system där lantbrukare som uppfyller kraven bara kunde anslutas och där logistik samt marknadsföring var ordnat. Det skulle bidra till att fler lantbrukare med stor sannolikhet skulle ansluta sig.

Jag vill avsluta med att säga att trädbärande gräsmarker och alla de andra viktiga habitaterna i kulturlandskapet kan vara en resurs för lantbrukaren om man ser dem och tar vara på dem. De är en resurs för lantbruket inte minst som en genresursbank inför framtiden. De är även en resurs för landsbygden för de ger en god närmiljö och ger möjligheter för ekoturism samt en resurs för de nordiska länderna för de ger ett underlag för en hållbar utveckling inför framtiden.

Är det för långt för humlan att flyga?

Tankar kring isolering och ekologiska nätverk i hagmarker

Margareta Ihse

Professor emerita, Stockholms Universitet

Jag har valt att tala om humlan. Humlan kan nämligen fungera som en indikator för att förstå om våra hagmarker fungerar som de ska göra. I det svenska odlingslandskapet finns en stor del av vår biologiska mångfald och i år, när det är den biologiska mångfaldens år, finns det större anledning att titta extra mycket på dessa värdefulla biotoper.

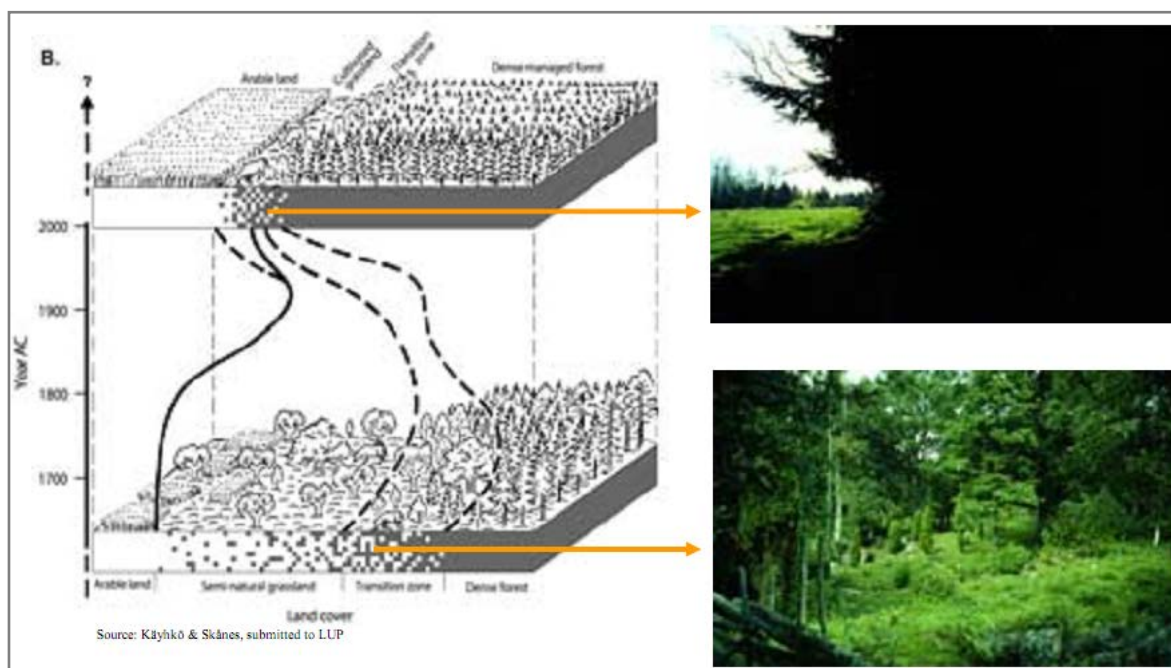
Hagmarkslandskapet är en del av vår identitet. Landskapsekologi, ekosystemtjänster och resiliens i ekosystem är alla exempel på begrepp som kan vara svåra att ta till sig. Man kan istället använda humlan som en bra indikator för att visa att alla bitar fungerar. Min utgångspunkt är att humlor behöver fungerande landskap. Landskap är ett svårdefinierat begrepp men vi kan utgå från den europeiska landskapskonventionens definition som lyder; *"an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors"*. Landskap kan se olika ut och storleken variera. Den minsta storleken på ett landskap som används enligt NILS (Nationell inventering av landskap i Sverige) är 5 x 5 km. För att kunna röra oss i landskapet använder vi människor vägar och dessa blir allt fler. Samtidigt blir vägarna för växter och djur allt färre. Betraktar man växternas och djurens vägar som en struktur i landskapet, den ekologiska infrastrukturen, är den väldigt viktig. Det krävs många spridningsmöjligheter som tillsammans bildar ett grönt nätverk av samband och möjligheter. Olika arter har olika krav på spridningsmöjligheter men de flesta artgrupperna har samma typ av behov och spridningsmöjligheter. I ett allt mer intensivt odlingslandskap blir spridningsmöjligheterna allt färre.

Det som gör mig orolig idag är att de förändringar som sker idag och som alltid har skett sedan den första lantbrukaren blev bofast i Sverige går åt två håll (se Figur 1). Jordbruket blir alltmer extensivt, man marginaliserar marker med mindre skötsel eller rent av upphörd hävd, och andra sidan ett intensifierat brukande där marken brukas mer intensivt. Dessa två typer av förändringar leder till homogenisering med isolering, igenläggning, fragmentisering och försvinnande vilket i sin tur leder till minskad biodiversitet. Detta spelar kanske inte så stor roll på en enskild betesmark men det kanske finns fler betesmarker på enskilda gårdar. Vad händer när alla gårdar agerar likadant? Då har vi plötsligt en utveckling som eliminerar våra möjligheter att behålla biodiversiteten i våra landskap. Dagens landskapsförändring ändrar det ekologiskt fungerande landskapet. Humlor med sina långa tungor pollinerar en otrolig mängd olika blommor, inte enbart hotade. De finns i våra ängs- och hagmarker men humlan kan inte överleva enbart på dessa marker, den måste finna föda från tidig vår till sen höst. För att få ett ekologiskt fungerande landskap måste det fungera över en stor del av året. De förändringar som redan skett och sker än idag är extensifiering, intensifiering och strukturförändringar. Öppna marker har växt igen och andelen skog har ökat. Åkerstorleken har ökat, småbiotoper försvunnit och möjligheterna till en ekologisk infrastruktur har minskat. Samtidigt har gräsmarker försvunnit vilket leder till fragmentisering och isolering.

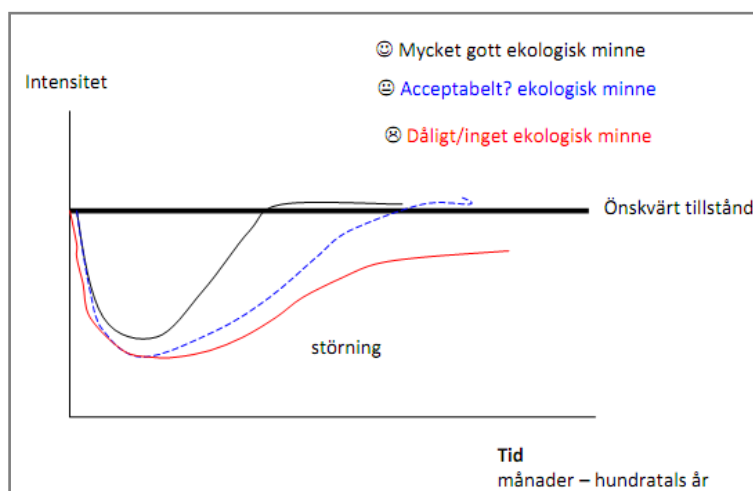
Figur 1: Landskapets förändring och konsekvenser av förändringarna

Hagmarkerna behöver betesdjur och det har vi haft sedan 6000 år tillbaka i tiden. Förr dominerade de halvöppna och mosaikartade markerna i landskapet medan en liten del utgjordes av åkermark och skog. Idag är det tvärtom. Det är enbart en liten del av det gamla hagmarkslandskapet som återstår och istället har vi skapat en skarp gräns mellan skog och åkermark (se Figur 2).

Figur 2: Det svenska landskapets uppbyggnad då och nu samt de landskapförändringarna som skett.

Genom pollenanalyser har vi kunnat bevisa att Sverige haft ett landskap med mycket hagmarker. Idag finner vi ett liknande landskap i bl.a. Rumänien och Bulgarien. Kan vi finna ny kunskap som gör att vi kan se hagmarkerna, de trädbärande betesmarkerna, som tidigare varit basen i vår försörjning och agrarhistoria? Man kan beskriva hagmarken med hjälp av landskapsekologiska termer. Det finns värdekärnor för växter och djur. Dessa hänger ihop med hjälp av olika korridorer, konnektivitetszoner, eller små stepping stones som tillsammans kan bilda en helhet som gör att arterna, även fast värdekärnorna är för små, kan bilda en stor metapopulation. Det kan också finnas barriärer som gör att dessa inte fungerar. Det gröna nätverket är en viktig bit inte bara för att vi ska kunna betrakta hagmarkerna som enskilda objekt utan även hur de ser ut i ett landskap. Det som händer idag är att bit för bit av dessa konnektivitetszoner och värdekärnor minskar och försvinner. Det som är kvar är en isolerad enhet. Trots att vi genom ekonomiskt stöd försöker att bevara den del som återstår så har förutsättningarna för att bevara biodiversiteten och ekosystemtjänster minskat i hela landskapet. Frågan är om det finns en chans att vi kan återskapa dessa värden när det finns störningar i landskapet? Svaret är ja, om man pratar om ekologiskt minne. En störning kan vara relativt stor om det finns ett minne av det önskvärda tillståndet i landskapet. På många ställen i landskapet finns det goda ekologiska minnen vilket leder till att man har möjlighet att komma tillbaka till det önskvärda tillståndet relativt fort. Tiden för återställning varierar beroende på hur bra minnet men finns det inget minne i ett utarmat och homogeniserat landskap så kommer man aldrig tillbaka till önskvärt tillstånd (se Figur 3).

Figur 3: Återställningstid i relation till det ekologiska minnet i ett landskap.

I Sverige har vi möjligheter att betrakta enskilda hagmarker och gårdar utifrån ett landskapsperspektiv. Det underlag som finns är IRF-flygbilder med fältinventeringar, vegetations- och biotopkartor samt ett flertal modeller som man kan arbeta

med. Man kan skapa potentiella biotopkartor och spridningsmodeller som kan användas i landskapsekologiska planer i regional landskapsplanering.

Man kan använda humlor som en indikator men man behöver även en kartläggning av strukturen i landskapet samt ett antal arter av djur och växter som man kan räkna och bedöma. Detta för att förstå hur ekosystemen fungerar. Idag har vi en uppdelning med miljöstöd för marker som ska bevaras medan andra marker brukas. Detta leder till att det uppstår konflikter. Vi får ekosystemtjänster från ekosystem men vi vill ha ekosystemtjänster som är viktiga för oss och vårt samhälle. Vi vill exempelvis inte att Östersjön ska producera blågröna alger som ekosystemtjänst utan snarare torsk. Vi vill hitta ett system där man genom samverkan och en multifunktionell användning kan bruka men samtidigt bevara ett landskap som är genomsyrat av ekologiska nätverk. I den ekologiska triangeln har vi små områden i toppen som är starkt skyddade medan det stora vardagslandskapet saknar skydd. För att bevara värden i vardagslandskapet måste vi tillämpa någon typ av skötsel som tar hänsyn till biodiversitet och därmed ekosystemtjänster. Hur vi hanterar detta handlar många gånger om attityder.

Sammanfattningsvis vill jag säga att det svenska hagmarkslandskapet, de trädbärande gräsmarkerna, har höga natur- och kulturvärden. Det finns höga kulturvärden med lång kontinuitet och många kulturhistoriska landskapselement. Det finns höga naturvärden och hög biodiversitet av arter, biotoper och ekosystem. Det finns även höga produktionsvärden, stora rekreativevärden och estetiska värden. Vi kanske ska samverka mer med de stödsystem som finns i ett multifunktionellt lantbruk och användande. Ett sätt att göra det är genom ekologiska landskapsplaner som man tidigare använt inom skogsbruket.

Myndighetsarbete och samverkan för ett levande eklandskap

Tommy Ek, Länsstyrelsen, Östergötland

Vi på länsstyrelsen i Östergötland fick chansen att under perioden från år 2008 till 2015, på uppdrag av regeringen, ta fram en landskapsstrategi. Detta för att gå vidare från ett arbete med arter till att fokusera på habitat och landskap. Vi valde att arbeta med eklandskapet som är en europeisk hot-spot och inte bara något som är fint i Sverige.

Vi började inventera i Östergötland redan år 1990 för att titta närmare på ekmiljöer och vi har fått en otrolig kunskap och kan på så sätt göra analyser. De resultat vi fått fram i våra inventeringar är att det i Östergötland bl.a. finns 18 000 hektar värdefulla ekmiljöer beskrivna, 20 000 grova koordinatbestämda ekar, biologisk mångfald av internationell klass, höga kultur- och upplevelsevärden samt en enorm skönhet. Det finns även ett stort kommunalt engagemang och många kommuner jobbar aktivt med dessa frågor, inte bara med naturvårdsaspekten utan även med bl.a. rekreations- och folkhälsaspekter.

Hoten mot dagens eklandskap är framförallt igenväxning och fragmentering. Under början av vårt arbete med landskapsstrategin var det många diskussioner om att bilda naturreservat av ekmiljöerna men intresset hos markägarna var lågt. Det fanns dock ett litet intresse för ekskogsbruk vilket är alternativ till dagens gran- och tallskogsbruk. Ett annat problem är planeringskonflikter där Linköping måste tillåtas att växa samtidigt som vi bevarar eklandskapet som omringar staden.

När vi började vårt arbete var två tredjedelar av eklandskapet igenväxt och agerar vi inte nu så försvinner dessa och blir skog. Vi vill bevara detta landskap genom ett uthålligt mångbruk, varav betesdrift och lövskogsbruk är det största inkomstkällorna. Samtidigt vill vi göra en koppling till delmålet om hållbart nyttjande. Vi vill jobba tvärssektoriellt och jag arbetar som samordnare för att få länsstyrelsens lantbruksenhet, naturvårdsenhet, kulturmiljöenhet samt Skogstyrelsen och kommunerna att arbeta effektivare och tillsammans. Vi har ändrat perspektiv från att det handlar om natur- och kulturmiljövård till att det handlar om landsbygdsutveckling i ett bredare perspektiv. En viktig utgångspunkt är även att vi måste hitta ett ekonomiskt, uthålligt och mångsidigt brukande med betesplanering och betesförmedling för att bli framgångsrika i vårt arbete. Det krävs en strukturomvandling för att få bärkraftiga enheter. Vi på länsstyrelsen försöker ha en lyssnande samverkan med markägare och areella näringar. Vi som myndighet ska fungera mer som ett serviceorgan och hjälpa till i djungeln av regler och stöd. Det är viktigt att lyfta fram goda exempel och det är framgångsrikt eftersom attityder sprider sig. Vi har även jobbat i samarbete med Linköpings universitet och genomfört landskapsanalyser för att effektivisera arbetet. Åtgärder som vi på länsstyrelsen kommer att jobba med under perioden 2008 till 2015 är:

- Att utveckla arbetssättet för att prioritera eklandskapen inom landsbygdsprogrammet
- Samverkansprojekt med lantbrukare
- Uppsökande rådgivning, betesdrift och ekskogsbruk
- Att former för mer ekonomiskt bärkraftiga betesdjursföretag utvecklas
- Att utveckla besöksnäring, biverksamheter och produkter från eklandskapen
- Krav på naturbeteskött i offentlig upphandling, där vi arbetar med kommuner och landsting
- Gröna skogsbruks- och biobränsleplaner
- Bredda stoltheten/känslan för eklandskapet inom länet
- Skapa Naturum, exempelvis i Tinnerö och Åtvidabergs entréer
- Handböcker och utbildning i kommunal planering i eklandskap för att förbättra kunskapen
- Ta fram fem ekologiska eklandskapsplaner
- Uppföljning
- Att samordna kultur- och naturmiljövården för att lyfta fram att eklandskap är ett biologiskt kulturarv

Våra mål under samma period är att restaurera 5000 hektar värdefulla ekhagmarker med återupptagen hävd, frihugga 10 000 gamla ädellövträd, plantera 500 hektar ädellövskog och glesa ut 1000 hektar yngre ekrik lövskog. Att restaurera eklandskap är enkelt men det avgörande är att få en långsiktigt hållbar ekonomi. Ihärdighet och tålamod krävs för att förespråka vårt arbetssätt och visa att myndigheterna kan vara "till nytta" genom att visa upp goda exempel.

Betesmarker inom ramen för den gemensamma jordbrukspolitiken

Camilla Lehorst

Jordbruksdepartementet

Vi är två som kommer från Jordbruksdepartementet med anledning av att vi har olika kompetenser. Jag arbetar med gårdsstödet och Carl-Fredrik Lööf med landsbygdsprogrammet. Jag tänkte börja med att beskriva bakgrunden till 60-trädsregeln. Det låter väldigt ambitiöst men jag ska förklara den kommunikationen vi har haft med EU-kommissionen sedan 2005 och därefter tänkte jag snabbt ta upp lite om framtiden. Frågan är vad som ska betraktas som stödberättigad mark kommer att diskuteras inom ramen för nästa förhandling om den gemensamma jordbrukspolitiken, post 2013, och dessa diskussioner har redan inletts på expertnivå. Startskottet för nästa förhandling kommer i november då EU-kommissionen kommer att släppa sitt meddelande om CAP post 2013 och inriktningen för nästa period.

Innan gårdsstödsreformen, år 2005, betalade vi ut stöd till betesmarker indirekt genom att vi betalade ut stöd till djuren där markerna var ett underlag. På den tiden betalade vi enbart ut stöd inom ramen för landsbygdsprogrammet. Vi upplevde att vi hade ganska stora friheter vad gäller definitionen av en betesmark och vi levde kanske i denna tro alltför länge. Med gårdsstödsreformen år 2005 ville vi inkludera så mycket marker som möjligt och då även betesmarkerna. Efter reformen kom det riktlinjer från EU-kommissionen år 2006 där det bl.a. stod att en betesmark inte fick innehålla mer än 50 träd per hektar, har den fler ska den i regel underkännas. Vi förstod att vår upplevda självbestämmandegrad egentligen inte existerade och istället hade vi hamnat i en situation där EU i allra högsta grad var intresserade av vilka marker vi betalade ut stöd till. Detta är naturligtvis självklart eftersom att det är skattebetalarnas pengar och de ska användas med sunt förnuft. Vi motsatte oss dock dessa riktlinjer och menade att de var alldeles för rigida och inte tillämpbara på de svenska betesmarkerna. Vi bjöd hit kommissionen för att titta på betesmarker live och de kom. Representanter från Jordbruksdepartementet, Jordbruksverket och länsstyrelser var involverade i besöket. Vi visade exempel på de finaste betesmarker vi kunde hitta i Uppsala-trakten och Jordbruksverket gjorde en storartad insats med att förklara och beskriva varför vi hade den definition som vi hade. Förklaringen tog väldigt lång tid och representanterna från kommissionen stod alldeles tysta. När Jordbruksverket var färdiga sa en tjänsteman med fransk brytning: *"but this is woods to me"*. Vi kände oss rätt hjälplösa men satte oss i bilarna och körde därefter iväg för att visa vad en skog är i Sverige.

År 2007 kom den revision där såväl den svenska betesmarksdefinitionen som blockdatabasen blev underkända av EU-kommissionens revisorer. Då tydliggjordes det för oss i Sverige att de riktlinjer som vi hade fått inte skulle betraktas som riktlinjer utan snarare en lagstiftning, åtminstone i revisorernas ögon. Vi intensifierade arbetet och hade mycket kontakter med generaldirektoratet för miljö och generaldirektoratet för jordbruk. Vi bjöd även hit Marianne Fischer Boel sommaren 2008 och vi fick hjälp av Urban Emanuelsson som skrev underlag och guidade i fält. Besöket var väldigt uppskattat och hon var lycklig när hon sprang runt i betesmarkerna. Till Urban sa hon *"you are an eye opener"* och att allting var väldigt fint. Utgångspunkten i kontakten som vi hade med EU-kommissionen var att vi inte ville räkna träd i Sverige utan istället titta på fodervärde, biologiska och traditionella värden. Jag vill passa på att framhålla att Eskil Erlandsson hela tiden har varit väldigt engagerad i frågan. Det var han som förde in den i förhandlingarna om den förra reformen av den gemensamma jordbrukspolitiken och hälsokontrollen som beslutades år 2008. Resultat av denna känner nog de flesta till, nämligen att vi gick från 50 till 60 träd per hektar. Där är vi idag.

För oss på Jordbruksdepartementet är inte frågan färdigdiskuterad på något vi utan vi kommer att fortsätta att föra en dialog med EU-kommissionen. Vi är ganska säkra på att den nuvarande kopplingen till historiska produktionsnivåer kommer att bli mindre stark i framtiden. Med största sannolikhet kommer andra värden som kollektiva nyttigheter, klimatfrågan och betesmarkens roll i det sammanhanget att hamna mer i fokus.

Carl-Fredrik Lööf

Jordbruksdepartementet

Byråkrater är ondsinta människor och centralbyråkrater är särskilt illvilliga. Jag är själv en av dessa mörkermän men samtidigt är jag född och uppvuxen på en mjölkgård utanför Tjällmo. Det landskap som vi talar om under denna konferens är mitt landskap som jag växt upp i, mina föräldrars landskap och jag hoppas att det är mina barns landskap och eventuellt även mina barnbarns landskap. Jag vill gärna tro det. Min bakgrund har varit nyttig för mig och gett mig en spegel när jag arbetar med dessa frågor på Jordbruksdepartementet. När de dykt upp frågor och vi diskuterat tillämpningar, regler och definitioner har jag kunnat backa tillbaka och applicerat detta på landskapet jag växt upp i. Det har på så sätt gett mig en bild av konsekvenserna av tillämpningarna som vi har jobbat med.

Bakgrunden till regeländringarna har Camilla redan tagit upp och det var klart att de ändringar som skedde skulle gälla gårdsstödet men frågan var om ändringarna även skulle gälla inom landsbygdsprogrammet? Utgångsbudet från EU-kommissionen var att det skulle gälla lika i båda ersättningssystemen men som tur var skiljde sig åsikterna inom kommissionen. Efter livliga diskussioner landade det i en överenskommelse att Sverige kunde tillåtas få ha "*a slightly different criteria*" inom landsbygdsprogrammet om vi kunde bevisa att markerna innehöll stora värden som var hotade och att vi var tvungna att vidta åtgärder. Det var inte särskilt tydliga regler men det var tillräckligt tydligt för att vi skulle kunna börja jobba med landsbygdsprogrammet som ett verktyg för att i den mån det var möjligt försöka kompensera en del av de problem som vi såg med de nya reglerna. Vad var det då för problem? Vi hade uppenbarligen miljökonsekvenserna där hävden, enligt oss, skulle påverkas. Det fanns de som sa att gårdsstödet var frikopplat, tvärvillkoren som gäller inom gårdsstödet gäller lika inom miljöersättningarna och därför skulle det inte hända någonting. Jag menar att det var lätt att klura ut att om det betalas ut mer pengar åt en viss mark, oavsett var pengarna kommer ifrån, så ökar benägenheten att sköta dessa marker. Vi hade också att beakta det faktum att reglerna blev ett inkomstbortfall för lantbrukarna som de inte hade kunnat förutse vilket inte är helt oviktigt, oavsett var pengarna kommer ifrån. Alla problem var inte lösta för att EU-kommissionen sa att vi fick använda landsbygdsprogrammet för att kompensera utan det fanns naturligtvis en mängd restriktioner för vad vi fick och inte fick göra. Vi skulle fortfarande ha objektiva kriterier som skulle kunna förstås av lantbrukaren, kontrollanten, var lätta att hitta i fält och vara fullt kontrollerbara. Vi nöjde oss inte med detta utan ville höja ersättningarna inom de markerna som riskerade att falla ur gårdsstödet.

Resultatet från revisionen var inte roliga. Kontrollanterna från EU-kommissionen visade bedrövliga marker som egentligen inte skulle finnas med i stödsystemet. Jag tror inte att detta i första hand berodde på definitioner men de hade bildbevis och kunde därmed säga att så här får det inte se ut. Sverige hade inte klarat av att definiera vad som är betesmark och med vår definition blir det som bilderna visade. Detta hade vi att förhålla oss till och vi var tvungna att lösa problemet samtidigt som en del marker skulle ut ur systemet. Vi hade även problemet, om vi nu kan kalla det problem, att miljöersättning kan lämnas för inkomstbortfall som följer av det miljöjobb som lantbrukarna gör. För att kunna höja miljöersättningen var vi tvungna att med kalkyler visa att kostnaderna hade ökat för arbetet med dessa marker. Kalkylerna skulle sedan granskas av en expert som går i god för att de är korrekt upprättade och speglar det svenska kostnads- och löneläget för lantbrukare.

I det läge som vi hade lämnat de politiska diskussionerna och förhandlingarna hade vi ett gott samarbete med EU-kommissionens tjänstemän och enhetschefen som hanterade det svenska landsbygdsprogrammet. Jag vill gärna understryka att det samarbetet alltid varit bra. Arbetet ska dock alltid internberedas med den inte fullt så öppensinniga fransmannen, EG-miljö och andra vilket innebar att vi var tvungna att komma fram till en lösning som var trovärdig. Det vi hade att arbeta med var att betesmarker och ängar i Sverige som omfattas av åtagandepplaner eller någon annan form av plan där det finns en dokumentation (marker med särskilda värden, alvarbeten, skogsbeten m.m.). Det var marker där kartor över skiften fanns, man kunde hitta dem i fält, de ha stabila definitioner, det fanns skötselvillkor som lantbrukaren skulle följa och det fanns dokumentation om miljövärden som vi var tvungna att bevisa. I det läget arbetade vi enbart med marker som omfattades av skötselplaner vilket gjorde att marker med allmänna värden inte kunde omfattas av den lösning som vi hittade. Vi bjöd också in EU-kommissionen i detta skede som kom hit och tittade och fotograferade. Fotodokumentation var enligt enhetschefen till stor hjälp vid den interna beredningen inom EU-kommissionen för att visa att vad det egentligen var för betesmarker Sverige hade i och att allt inte var skog. Ett stort tack till länsstyrelsen i Stockholm som hittade otroligt fina betesmarker att visa upp.

När vi kom vidare till ersättningsbeloppen blev det lite stökigare. När programmet godkännts hade vi skickat kalkyler till EU-kommissionen som visade hur mycket det kostade att sköta betesmarkerna, d.v.s. 2500 kronor per hektar för betesmarker med särskilda värden. Nu sa vi plötsligt att det egentligen kostade 3700 kronor per hektar för vissa av markerna. Vi var tvungna att resonera och motivera varför vi ville höja ersättningsnivån. En del kanske tycker att det är en anomali att ett intellektuellt resonemang förs inom departementets väggar men jag hävdar bestämt att vi gjorde en ansats i den riktningen och det var inte helt lönlöst eftersom EU-kommissionen nappade. Vi sa att marker med väldigt många träd och stort inslag av impediment innebär merkostnader då de kommer att få ett stort uppslag av årsskott vilket kräver större insatser med att röja, att flytta betesdjur aktiv och att jobba med beteshagar. Den genomsnittliga ersättningsnivån ska ju täcka allt från helt öppna marker till betydligt mer trädäckta, från fuktiga och friska marker till väldigt torra marker. Nu avgränsade vi en del marker som var särskilt svårskötta och de markerna ville vi betala mer för. EU-

kommissionen gick med på detta och på något sätt lyckades vi även att trassla oss igenom argumenten för alvarbeten och skogsbeten även om höjningarna inte blev lika stora. Kontentan blev att vi justerade landsbygdsprogrammet där betesmarker med särskilda värden som föll ur gårdsstödet fick höjd ersättning, ersättningen för skogsbetet och alvarbete höjdes men för övriga marker med allmänna värden gäller samma tvärvillkor inom miljöersättningarna och LFA. Detta gör att en del marker kommer att trilla ur stödsystemet, att alla inte gjort det ännu beror på att åtagandeperioderna löper över fem år. Marker som faller ur systemet kommer vi att följa och pröva mot de nya kriterierna. Dessutom har regeringen höjt ersättningsnivåerna en gång till för alla miljöersättningar genom en form av indexuppräknings. Indexuppräkningsen har i sin tur egna regelverk och konsekvenser vilket är mer komplicerat än den jag gått igenom.

Vägen till programändringen var väldigt stökig. I princip vartenda kommatecken som vi ändrade i programtexten granskades väldigt noggrant av EU-kommissionen, vilket är deras skyldighet men ändringarna fick ett politiskt fokus och förhandlingarna var otroligt intensiva. Jämfört med utgångsbudet som var att alla marker som hade 50 träd per hektar eller mer skulle slängas ut ur samtliga stödsystem anser jag att vi kom ganska långt med tanke på förutsättningarna. För det första gick vi från 50 till 60 träd men dessutom får marker med gårdsstöd innehålla upp till 100 träd per hektar och inom landsbygdsprogrammet får de innehålla hur många träd de vill så länge de uppfyller kriterierna att de platsar i en åtagandeplan eller om de har de värden de ska ha och används till bete. På det viset kände vi oss ganska nöjda med tanke på den situation vi befann oss i. Det blev inte perfekt och vissa skulle hävda att det inte ens blev bra men det blev inte skitdåligt och det är jag ganska nöjd med.

Efter allt detta ska de nya reglerna tillämpas och det är där alla andra kommer in. Vi vet inte med säkerhet att det här är rätt väg att gå, hur det kommer att tillämpas i olika marker, vilka konsekvenserna blir, om skötselintensiteten går ner, om vi sköter markerna på rätt sätt, om rätt marker sköts eller om vissa typer av marker faller ur. För ett år sedan fick Jordbruksverket i uppdrag att löpande följa utvecklingen för betesmarkerna och det ska göras inom ramen för CAP:s miljöeffekter, ett projekt som löpt sedan 1997 där Jordbruksverket tillsammans med Naturvårdsverket och Riksentikvarieämbetet jobbar med att följa upp alla former av effekter av den gemensamma jordbrukspolitiken. Det känns bra att vi har det projektet enligt min egen åsikt, för jag vakar troget över projektet och ser till att det avsätts pengar till det. Hittills har projektet bidragit positivt och jag hoppas att det kommer att fortsätta vara så i framtiden. Man ska titta på både kvantitativa och kvalitativa utvecklingstendenser och trender till följd av ändringarna. Vad hände med anpassningsåtgärderna? Blev det kalavverkning? Har man tagit bort fel träd för att komma ner till 60 träd per hektar? Vad hände med de som föll ur systemen? Har skötselintensiteten gått ner? Har man kunnat bevara värdena eller inte? Detta ska fotlöpande avrapporteras från verken. Vi tjänstemän på Jordbruksdepartementet och jordbruksminister Eskil Erlandsson har tillskrivit detta en väldigt stor betydelse. Vi följer arbetet noggrant och det är ofta uppe till diskussionen och kommer att vara så i fortsättningen. När fönstret öppnas och det är möjligt att föra in dessa frågor i diskussionen om CAP efter 2013 så kommer vi inte att sitta stilla utan försöka få till stånd de förbättringar som går.

Hamnar våra pengar i rätt ängar? Hur följs utvecklingen av hagmarkernas kvaliteter?

Martin Sjödahl, Jordbruksverket

Jag vill börja med att tacka för att vi från Jordbruksverket får vara här, för hagmarkerna är en jätteviktig fråga. Det höga naturvärdet i ängs- och betesmarker gör dem till de viktigaste miljöerna i odlingslandskapet och vi har jobbat länge med dessa miljöer på Jordbruksverket. Jag är chef på miljöenheten och vi ansvarar för natur- och kulturvärden i odlingslandskapet. Jag kommer främst att prata om Jordbruksverkets metoder och nämna några av de resultat som vi har kommit fram till. Ni får sedan själva fördjupa er i det jag kommer att prata om och ni kan kontakta mig, mina medarbetare eller våra samarbetspartners.

Jordbruksverket har uppdrag att utvärdera jordbrukspolitikens effekter tillsammans med länsstyrelserna, Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket. Vi har även i uppdrag att utvärdera miljöersättningarna som vi också ansvarar för inom landsbygdsprogrammet vilket är ett kontinuerligt arbete utöver de fasta utvärderingarna, exempelvis halvtidsutvärderingen av landsbygdsprogrammet. Vi är ansvariga för uppföljning och utvärdering av miljömålet "Ett rikt odlingslandskap". Landsbygdsprogrammet och jordbrukspolitiken är avgörande styrmedel för att vi ska kunna klara av att uppnå miljömålen.

Vi har ett antal verktyg vi använder oss av varav ett är Ängs- och betesmarksinventeringen och databasen TUVA, vi följer upp arealer och djur, jordbrukarnas ekonomi och framtidsscenario för vad som kommer att hända och vi följer kvalitet. I delmålet för ängs- och betesmarker står det att de ska bevaras och skötas på ett sätt som bevarar värden. Vi analyserar skötselkraven och regelverket. Grundinventeringen i Ängs- och betesmarksinventeringen gjordes 2002 till 2004 och var en uppföljning till Ängs- och hagmarkinventeringen som gjordes av naturvårdsverket på 1990-talet, 300 000 hektar inventerades varav 235 000 hektar hade höga värden, 35 000 hektar bedömdes restaurerbara och 30 000 hektar hade förlorat sina värden. 68 000 objekt som är inventerade och digitaliserade med syftet att följa miljömålen och miljöersättningarna men även för att kunna använda dessa i rådgivning, administration, handläggning, ärendehantering, fysisk planering, kommunal naturvård, turism, konsumentpolitik m.m. Ängs- och betesmarkinventeringen börjar bli gammal men det sker uppdatering och de senaste åren har länsstyrelserna fått resurser för att nyinventera och återinventera objekt i viss mån. All information från Ängs- och betesmarksinventeringen går att finna och ladda ner från databasen TUVA (www.jordbruksverket.se/tuva).

Det finns otroliga mängder data i TUVA som kan användas av bl.a. forskare, tjänstemän som jobbar med regional övervakning och rådgivare. På jordbruksverket använder vi oss av databasen och de resultat vi fått fram i undersökningar vi gjort är inte särskilt upplyftande. De ger oss anledning att fundera över om det kan göras några ändringar i stöden. Andelen marker i TUVA som har miljöersättning har minskat medan marker med produktionshöjande åtgärder återfinns i stödsystemet i allt högre grad. Har markerna låg krontäckning är det också större chans att de ingår i stödsystemet vilket enligt min uppfattning har med kostnader att göra. De marker som ligger närmare gården och är öppna och gödslas är lättare att sköta. Det finns regionala skillnader. I Östergötland och Skåne är glädjande nog en stor andel betesmarker med i stödsystemet medan det i andra län, exempelvis Gotland, Jämtland och Norrbotten är en lägre del anslutna. Det handlar främst om län med speciella marker som fåbodmarker, skogsbeten och alvarmarker. Vi tittar även på naturtyper; ängar, lövängar, trädklädda betesmarker, marker karakteriserade utifrån naturtyper enligt Natura 2000 och vissa buskmarker. Dessa fångas i sämre utsträckning upp av miljöersättningar medan öppna marker som exempelvis strandängar, alvarmarker och fuktängar fångas upp bättre. De resultat som vi fått fram får sedan föranleda om vi bör göra ändringar i stödsystemet tillsammans med andra faktorer som också ska vägas in.

Tittar vi närmare på arealförändringarna kan vi konstatera att arealen betesmarker minskar år 2005, tittar man på förändringarna ur ett längre perspektiv har vi haft en negativ utveckling i ungefär 100 – 150 år då det sedan vände uppåt vilket kan förklaras av ett paradigmskifte. Vi får hoppas att de senaste årens minskande arealer inte är en negativ utveckling utan snarare kan förklaras av gårdstödsreformen 2005. De närmaste följande åren kommer att utvisa om så är fallet. Vi följer även djuren. Det talas ofta om att det inte finns tillräckligt med djur i Sverige för att hävda markerna och det

är sant men inte om man tittar nationellt för då räcker antalet. Det finns stor potential att styra djuren. Detta är också en modellanalys där vi utnyttjat äng och bete.

Miljömålet att sköta äng- och betesmarkerna så att värdena bevaras har funnits sedan 2000. Jordbruksverket tog tag i frågan tidigt och utvecklade en metod tillsammans med NILS (Nationellinventering av landskapet i Sverige). Sedan år 2006 när samarbetet inleddes inventerar Jordbruksverket vissa arter i anslutning till NILS, bl.a. humlor, fjärilar, lavar, grova träd och kärlväxter. Inventeringen genomförs med standardiserade metoder i 700 objekt, 130 per år. Systemet är byggt för att vi ska få svar på nationell nivå och storregional nivå (slättbyggd och skogsbyggd) men fungerar inte för länsanalyser. Det är byggt för förändringsanalys och det ska vara möjligt att jämföra samma punkter med varandra vid återinventeringar, ett arbete som är väldigt långsiktigt och vi får 3 000 000 kronor per år. Samtidigt är det svårt med ett långsiktigt arbete för vi vill få fram beslutsunderlag så snabbt som möjligt. Trots att det inte varit optimalt har vi haft ett antal forskare som utfört en studie av kvaliteterna på regional nivå och jämfört betesmarker med och utan miljöersättning genom multivariabla ordinationsmetoder. Resultatet visar att det är finare flora i marker med miljöersättning speciellt om de har särskilda värden däremot är det färre fjärilar än i de som inte har miljöersättning. Detta kan förklaras av floran och fjärilarna fortfarande befinner sig i en "älsklig" fas. Det finns otroligt mycket information att fördjupa sig i om man är intresserad.

Jag vill avsluta med att säga att vi har fått ett uppdrag att följa effekterna av de nya reglerna. Vi har redan gjort en delredovisning som bygger på den första 50-trädsregeln och det pågår även en utvärdering av CAP:s miljöeffekter. Det arbetet leds av Sofie Blom och bygger bl.a. på att vi frågar lantbrukare hur de har agerat och hur de kommer att agera. Jag kan berätta att 75 % kommer att fortsätta att söka miljöersättning när deras åtaganden går ut och de flesta lantbrukare röjer själva i sina marker. Vi kommer även att studera mer normala rönjningar än de som innefattas i den första studien utifrån satellitbilder men även titta närmare på konflikter mellan stödregler och miljölagstiftning, hur miljöblock med förhöjd miljöersättning sköts och de marker som lämnats.

För vidare läsning:

Blom, S., 2010. Nya regler kring träd och buskar i betesmarker – hur påverkas miljön genom förändrade rönjningar. Rapport 2010:8. Jordbruksverket.

En naturvårdande köttproducents perspektiv

Maria Rosenkvist

Lantbrukare, Säby Gård

Jag tänkte tala om mitt perspektiv i ämnet betesmarker. Det pratas mycket om stöd och marker, hur de ser ut, varför och vad vi brukare har för något att följa. Det pratas oerhört mycket om pengar och regelverk men väldigt lite om vem som ska ta ansvaret och sköta marken. För oss hemma på gården så är det naturvård som gäller och det är livsviktigt att den är lönsam. Vi är naturvårdare och köttproducenter.

Säby gård består av två gårdar. Förutom Säby så arrenderar vi Aranäs gård och gårdarna ligger söder respektive öster om Gränna. Totalt har vi 150 hektar ren naturbetesmark varav ungefär hälften har särskilda värden. Utöver detta har vi 80 hektar vall och vi är ekologiskt samt naturbetesköttcertifierade. Det är i Säby som vi i familjen bor och vi kom dit för fem år sedan. Ingen av oss är lantbrukare i bakgrunden utan min make Göran har tidigare arbetat som snickare och försäljare samt jag med marknadsföring och projektledning. Mina föräldrar köpte Säby gård och jag började mjölka deras mjölkkor en sommar och blev fast. Jag insåg att kor är det som gäller. Jag bytte ut mjölkorna mot köttkor eftersom jag trodde det var enklare. Jag gick ett par kurser och efter ett par år tog vi även Aranäs gård i bruk. Aranäs är en fantastisk gård med fina betesmarker och höga trädvärden. Säby är en gammal gård men i slutet innan vi tog över gården hade det bedrivits en intensiv mjölkproduktion och gården var dåligt skött. När vi kom dit var gården helt nedgången och korna betade bara utanför ladugården, gärna på åkermark. När vi tog över Säby såg vi en gård snarare än ett företag och vi försökte fundera ut vad vi kunde göra. Mjölkproduktionen var inte lyckad och i samma veva togs stöden för bl.a. dikor bort. Vi valde därför att restaurera och skaffa dikor, precis tvärtomt alla andra. Idag finns det 90 dikor och 90 tackor. Vi säljer allt kött direkt till konsumenten. I framtiden hoppas jag att vi får tag på mer betesmark och att vi får tag på mer åkermark men framförallt en framtid där vi kan lämna över de här gårdarna till någon annan och känna en ärlighet i det vi har gjort. Vi har ett kretslopp på gårdarna som fungerar och det är vi jättenöjda över. Framförallt har vi återskapat gården utifrån en del av det som finns på kartor från 1700-talet, då i princip 400 hektar betades. Naturen, djuren och köttet är det vi lever av idag. Vi har ekologisk produktion med ett ytterligare mervärde, nämligen att djuren bara äter gräs.

Jag tror att de flesta som deltar i konferensen är personer som jobbar mycket med att möta den typ av människor som jag är. Det är intressant att få ta del av allas perspektiv samtidigt som det är jag och min familj som ska använda allt som bestäms och tas fram. Det som driver oss att vara lantbrukare och satsa på naturen i form av hagmarker är framförallt ärligheten i att vara lantbrukare. Det är helt fantastiskt. Det dör djur och det föds djur, det regnar och det snöar, solen skiner, det växer och det växer inte, det svämmar över och det torkar men det är framförallt helt ärligt. Det som också driver oss är helheten, det är så kul att vara med från att man sätter plogen i åkermarken eller ser till att betesmarken har bra gräs till att man är med vid skörden och förlöser kalv, hämtar köttet hos styckaren och lämnar över köttet till kunden. I både positiv och negativ bemärkelse så drivs vi av myndigheterna och regelverket. De är positiva när de är negativa därför att de piskar oss att bli bättre och att följa det man bestämt i sin SAM-ansökan. Det är bra att det utförs kontroller. Resultatet driver oss som alla andra, både när det blir ett dåligt resultat och när det blir bra. Det är även roligt att få vara med att återskapa en liten del av det historiska landskapet och att sedan lämna det vidare. Lönsamheten är a och o, får vi inte en lönsamhet som gör att vi kan plocka ut en lön så kan vi lika gärna ge upp. Det är också roligt att vara en del i något större, vi är en av alla lantbrukare som finns runtomkring i Sverige. Det är jätteroligt att skapa och att kunna se skillnader i vad brukandet kan göra.

Avgörande faktorer för Säbys hagmark är framförallt ekbackar och ädellöv (Figur 1). När vi började år 2006 pratade vi med länsstyrelsen och de skrattade nästintill när jag frågade om man kunde få restaureringsstöd för Säbys marker. Markerna är mycket bördiga så det fanns

Figur 1: Trädbärande betesmark vid Säby gård med särskilda värden knutna till träden.

knappt en enda värdefull blomma. Det gick ungefär ett år innan blicken lyftes och man insåg att Säby hade träd och fina ekbackar som höll på att växa igen. Det kanske mest avgörande är en person, nämligen Klas Hellsten, som knackade på hos oss en dag och vågade ta steget att säga "hej" och börja prata med oss. Han insåg snabbt det vi redan visste, nämligen att vi var totalt okunniga vad gäller naturvård, restaurering och vad som finns i betesmarkerna. Hade inte Klas gjort detta hade det sett helt annorlunda ut, mina föräldrar är städande personer och hade de fått bestämma hade det inte fått finnas kvar en enda pinne eller buske. Klas kom in i bilden och så även länsstyrelsen, kommunen och många fler som har hjälpt oss med hur vi ska restaurera. För att undvika att alla gav olika råd samlade vi alla och vandrade tillsammans genom markerna för att göra upp en plan för hur arbetet skulle gå till. Detta medförde att det inte längre fanns några frågor längre och ingen ifrågasatte något. Det har varit totalt avgörande att representanter från myndigheter och organisationer har kommit till oss för att lyssna och fånga vårt intresse.

Dagens regelverk och stöd är helt avgörande när man har en gård med mycket extensiv uppfödning av djur. Eftersom att hela betessäsongen är på naturbeten är det fantastiskt att vi får de stöd som vi får. Vi har även fått mycket hjälp i form av timmar och investerings-, restaurerings- och stängselstöd. Det är helt otroligt. Det är dock ett minus att man måste ha stöden för att det ska gå runt. Naturbeten är en fantastisk tillgång och vi är jätteglada att vi har dem. Vi får även betalt för vår ekologiska produktion. Det som är riktigt jobbigt är att det är en otrygg värld. Vi är totalt utelämnade till vad ni bestämmer och att inte få en långsiktighet som företagare är väldigt jobbigt. Det tar minst tre år att få fram en köttlåda, om regelverket håller på att ändras hela tiden så har jag ingen aning om hur jag ska agera. Att man inte vet från dag till dag vad som händer i den politikerstyrda världen är tufft.

Några tips till alla er som deltar i konferensen är att börja samarbeta över gränser. Det är otroligt skönt att ha någonstans att vända sig när man har frågor. Att fundera på långsiktigheten i brukandet är också viktigt. Lantbruket måste fungera långsiktigt och vi lantbrukare behöver en chans att få planera inför framtiden. Ni talar för lite om brukarens perspektiv. Det är era beslut som jag ska anpassa mig efter. Det sätt ni bestämmer på, hur stöden ska vara uppbyggda gör det svårt för oss lantbrukare. Många lantbrukare är inte vana att söka information, inhämta kunskap från andra och jobba aktivt i frågor. De har inte gjort det tidigare. De har tagit hand om sina djur och plöjt sina åkrar men ska nu sätta sig in i en mängd olika regler. Risken är att de ger upp. Fundera på slutanvändarna av reglerna. Fundera även på hur naturvårdaren ska överleva, vi behöver få en lönsamhet och det vore fantastiskt om vi också kunde ta betalt för våra varor.

Jordbruksverkets föreskrifter och vad händer med marker som inte längre får stöd

Isabelle Eriksson

Fil. mag., Stockholms Universitet

Jag tänkte börja med att berätta lite om mitt examensarbete som är den stora anledningen till att jag deltar i den här konferensen. Titeln på mitt examensarbete är Jordbruksverkets nya definition av betesmark, effekter och reaktioner hos lantbrukarna, intervjuundersökning från Skåne och Örebro län. Under min presentation kommer jag att presentera några av de mest intressanta resultaten jag fick fram samt några av de slutsatser jag kunde dra

När jag skulle välja ämne till mitt examensarbete hade jag till en början svårt att bestämma mig. Jag hade läst om Jordbruksverkets nya regler i tidningar och på Internet men inte reflekterat så mycket över ämnet. Jag nappade dock direkt när jag vandrade runt i universitets korridorer och fick förslaget att skriva om de nya reglerna. Jag började genast fundera på vad jag skulle fokusera på inom ämnet. Den första tanken som dök upp var att jag skulle skriva ett eget förslag för hur reglerna skulle utformas men jag insåg rätt snabbt att det kanske var lite väl ambitiöst. 20 veckor är alldeles för kort tid för att sätta sig in i reglerna, analysera dem och sedan lägga fram ett förslag på eventuellt förbättrade regler. Jag fick då förslaget av en av mina handledare, Margareta Ihse, att jag kunde göra djupgående intervjuer med representanter från olika myndigheter och organisationer som jag sedan kunde analysera. Jag var dock inte intresserad av detta utan ville snarare fokusera på de som betyder mest för betesmarkerna, nämligen lantbrukarna. Det är trots allt lantbrukarnas som avgör de svenska hagmarkerna framtid. Jag valde därför att närmare undersöka effekterna av regeländringarna utifrån lantbrukarnas perspektiv. Jag ville bl.a. ta reda på hur många lantbrukare som hade påverkats, och hur? Vad hade hänt med de arealer som hade förlorat rätten till stöd? Vad tycker lantbrukarna om de nya reglerna? Svaren på frågorna samlade jag in genom en webbaserad enkätundersökning. Jag skickade ut en förfrågan om deltagande i studien till 349 lantbrukare i Skåne och Örebro län som hade ersättning för betesmarker med särskilda värden.

Den första frågan jag ville besvara var hur många lantbrukare som hade påverkats. Resultaten från min studie visade att 36 % av de svarande lantbrukarna har påverkats på något sätt till följd av regeländringarna. Detta innefattar lantbrukare som rätten till stöd för all eller delar av sin areal betesmark men även de lantbrukare som fått sina betesmarker med allmänna värden uppgraderade till särskilda värden eller fått rätt till höjd miljöersättning. Tittar man enbart på de lantbrukare som har påverkats visar mina resultat att 70 % har förlorat rätten till stöd. Förutom att titta på hur många som hade påverkats ville jag veta om lantbrukarna ansåg att de fått tillgång till tillräckligt med information till följd av regeländringarna. Resultaten i studien visade att de flesta, drygt 60 %, av de svarande faktiskt ansåg att de fått tillräckligt med information från Jordbruksverket och länsstyrelserna. Av de lantbrukare som saknade information svarade de flesta att det fortfarande var osäkra på vilka regler som gällde, hur reglerna skulle tillämpas på just deras marker medan andra ville veta mer om bedömningsgrunderna. Några av de som saknade trådbärande gräsmarker svarade att de inte kände till att reglerna ändrats och ett par angav att de fått för mycket information.

Det är konstaterat att en viss areal betesmark, till följd av regeländringarna, har försvunnit ur stödsystemet men frågan är vad som hänt med denna areal? Mina resultat visade att 50 % av de svarande lantbrukarna hade tagit bort arealen ur sin SAM-ansökan, 25 % hade genomfört åtgärder för att återfå rätten till stöd. Resterande hade sökt ersättning för utvald miljö, mosaikbetesmarker och andra gräsfattiga marker, eller svarat vet ej. Av de som hade tagit bort arealen ur sin SAM-ansökan använde 85 % av lantbrukarna fortfarande arealen som betesmark, vilket är glädjande. 11 % av lantbrukarna har omfört betesmarkerna till skog och 4 % till åkermark. Mina resultat visade att 25 % av lantbrukarna som förlorat rätten till stöd hade röjt i sina marker men tittar man på motsvarande siffra för alla lantbrukare visar mina resultat att hälften av lantbrukarna röjde betesmarkerna till följd av regeländringarna 2008, motsvarande siffra för 2009 var 25 %. I enkäten fanns det även några frågor om hur de hade röjt, exempelvis om det hade uppstått skador, om de hade röjt kring solitärträd m.m. Det kanske mest intressanta resultatet jag fick fram var att 20 lantbrukare hade avverkat döende eller döda träd, d.v.s. träd som inte ska inkluderas vid trädräkningen.

Hur var då lantbrukarnas inställning till de nya reglerna? Mina resultat visar att av de som svarat var 73 % negativt inställda. Räknar man enbart med de som tagit ställning i frågan är motsvarande siffra 86 %. Jag hade även möjligheten att dela in de som var negativt inställda i två grupper, de lantbrukare som hade trädbärande betesmarker och de som inte hade det. Uppdelningen visade att det inte var någon större skillnad mellan grupperna, antalet träd i lantbrukarnas betesmarker var inte avgörande för inställningen till reglerna.

Sammanfattnings kunde jag dra slutsatsen att många väljer att ta bort arealerna ur stödsystemet. Många av lantbrukare som förlorat rätten till stöd till sina marker har eller kommer att vidta åtgärder. Med resultaten in min studie i åtanke, att döende och döda avverkats, är det därför att informationen om vad och hur det ska röjas verkligen når fram. Jag kunde även dra slutsatsen att majoriteten av lantbrukarna är negativt inställda till den nya definitionen av betesmark. Min förhoppning när jag skrev mitt examensarbete var att det skulle fungera som en upplysning för länsstyrelsen, framförallt i Skåne och Örebro län.

Hur påverkar de nya trädreglerna i jordbrukets miljöersättningar den biologiska mångfalden? Redovisning av en fältstudie

Leif Andersson

Konsult, Pro Natura

Jag tänkte börja med att berätta lite om min bakgrund. Jag har tidigare arbetat med naturinventeringar, utredningar inom naturvård och utbildningar. Jag fick i uppdrag att göra en utvärdering av hur 50-trädsregeln har påverkat den biologiska mångfalden i betesmarkerna. Vi var flera som arbetade med denna uppgift. Resultatet av utvärderingen finns i Jordbruksverkets rapport om uppföljningen av 50-trädsregeln som genomförde 2008 och går att ladda ner från Jordbruksverkets hemsida. Den innehåller även en utredning som gjordes av Metria för att ta reda på omfattningen av röjning i markerna i jämförelse med tidigare år samt Jordbruksverkets utredning av hur mycket betesmark som var stödansluten.

Metrias satellitbilsanalys detekterade marker som var onormalt mycket röjda och resultatet visade att arealen avverkad trädklädd betesmark i stort sett hade fördubblats 2008 i jämförelse med tidigare år. Jordbruksverkets egen uppföljning visade att den stödanslutna arealen hade minskat kraftigt 2008, cirka 30 000 hektar betesmarker hade tagits ut stödsystemet. Det är dock oklart hur mycket som var trädklädd betesmark. Vad som har hänt i de trädklädda marker där avverkningar/röjningar skett och som vi kunnat detektera tänkte jag tala mer om nu.

Jag ska inte berätta ingående om vilka metoder vi använde men vi använde oss av provrutemetodik och gick igenom hela de arealerna som blev detekterade. De frågor vi ville besvara var:

- Hur mycket träd och buskar har tagits bort?
- Hur har trädslagsblandningen, artantalet, påverkats?
- Hur har trädens demografi, tr addediametrar, påverkats?
- Hur har mosaikstrukturen påverkats vad gäller variationen av trädtäthet och skala?
- Hur har värdeträden (jätteträd, hävdpåverkade träd, grova träd av olika slag, döda träd, hålträd, blommande träd) påverkats?
- Hur mycket blommande buskar, omfattning och arter, har tagits bort?
- Har några gamla träd (träd med stambasdiameter större än 70 cm) avverkats?
- Har solitärträd frihuggits och är detta positivt?
- Hur har kulturvärden påverkats?
- Hur har olika typer av markvegetation påverkats?
- Finns det annan påverkan än direkt på träd- och buskskikt, exempelvis körsador?

Utgångspunkten för vår analys var sju områden där tillgång till satellitbilder som matchade varandra fanns och platser vi hade tid att besöka i fält. Metrias system Enforma låg till grund för det urval av ytor där man hade sett en förändring. Ytor som vi sedan undersökte. Många av de åtgärdade marker vi besökte såg trevliga ut. De fanns den variation i trädålder och slutenhet som man förvänta sig i en svensk trädklädd hagmark. Vi konstaterade dock rätt snabbt att buskskiktet hade hanterats olika i betesmarkerna, ibland hade man inte rört buskskiktet och ibland hade man gjort större ingrepp eller tagit bort buskarna helt. Ibland såg de åtgärdade markerna mest ut som

Figur 1: Betesmark med stora skador efter röjning.

kalhyggen (se Figur 1) och man kunde undra vad det var som hade hänt.

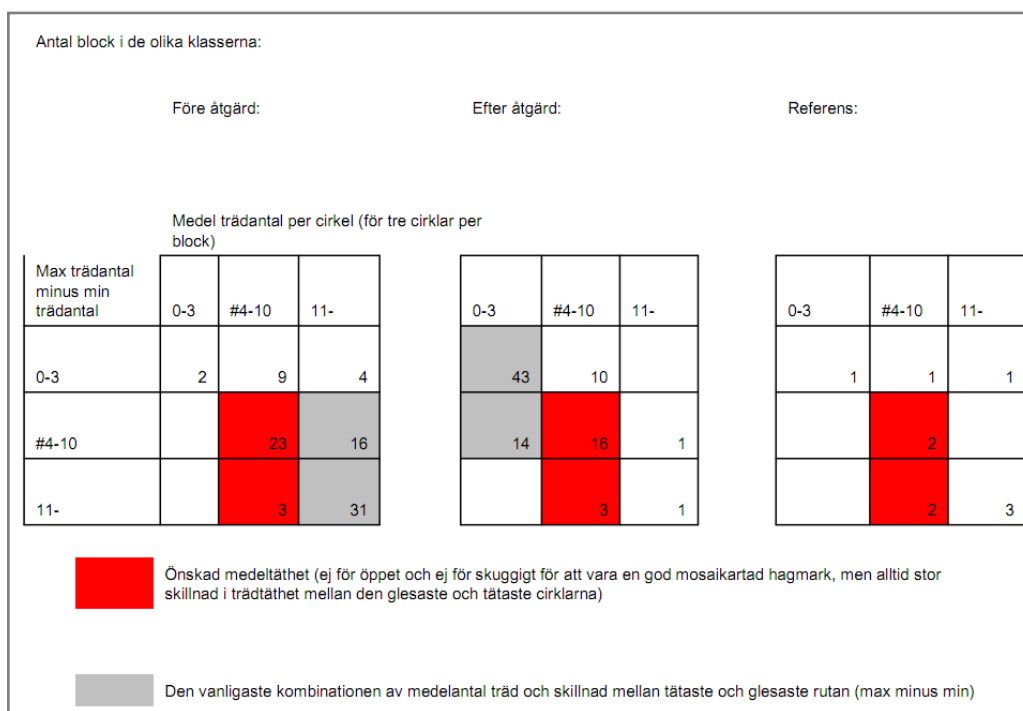
En del av dessa betesmarker utgörs av områden som aldrig skulle ha betraktats som betesmarker och berättigats stöd medan andra marker ur en biologisk synpunkt aldrig borde ha avverkats. Det kan exempelvis handla om blockrika områden (se Figur 2) där man kunde tillåta ett högre antal träd för att markerna med hög sannolikhet aldrig skulle uppnå ett tillräckligt högt fodervärde för att kunna betraktas som betesmark. Vi tittade även närmare på referensobjekten som hade valts ut av regionala biologer för sitt innehåll av höga värden knutna till träden. Dessa marker hade en betydligt högre trädthet än de 50 träd per hektar som tilläts enligt Jordbruksverket. De omfattande röjningarna i betesmarkerna innebär även extra arbete i framtiden då vi fann ett stort uppslag av sly i flera objekt.

Figur 2: Blockrik t område i en betesmark där avverkning skett.

Vi inventerade totalt 88 åtgärdade ytor i samma antal block där vi placerade ut 264 cirkelytor med en total yta på 67,61 hektar. En relativt liten yta som dock var statistiskt signifikant. Totalt inventerades 10 referensobjekt där 50 cirkelytor placerades ut med en totalyta av 50,69 hektar. I genomsnitt har 80 % av trädskiktet tagits bort i de åtgärdade ytorna vilket inte betraktas som normalt när det gäller restaurering av betesmarker. Trots detta finns det 77 träd per hektar med en brösthöjdsdiameter större än 10 cm. Det var enbart 3 av de 88 markerna som uppfyllde 50-trädsreglerna som gällde år 2008. 52 av de 88 åtgärdade ytorna hade körskadorna efter åtgärderna, vilket motsvarar cirka 60 %. Körskadorna bedömdes som stora eller mycket stora i 22 ytor. Vad gäller trädslagsfördelningen kunde vi se att asp, gran och al har avverkats i större proportion till följd av åtgärderna, medan björk och ek har sparats. I referensytorna fanns det mycket asp och andra ädellövträd än ek men lite gran. Tittar vi närmare på trädens demografi kunde vi exempelvis se att unga aspar avverkats i stor utsträckning medan medelådriga björkar sparats, detsamma gäller ek och rönn.

Något som vi själva tyckte att vi skulle titta närmare på var att träden i de åtgärdade ytorna liknade jämna bestånd och mosaikstrukturen hade gått förlorad. Våra resultat visade att trädtheten i cirkelytorna per inventeringsyta en hade en mycket större variation innan åtgärd samt i referensytorna. Detta kan även redovisas genom att man tittar på medelantal

Figur 3: Trädskiktets mosaikstruktur före och efter åtgärd samt i referensobjektet.

träd per cirkelytorna och skillnaderna mellan det högsta och lägsta antalet träd i ytorna. För att ha en optimal mosaikstruktur bör värdena vara inom det röda området, ganska många träd och ganska hög variation. Vi kan i figuren ovan (se Figur3) se att vi hade ganska hög variation med många träd men efter åtgärderna var det få träd och liten skillnad mellan ytorna vilket tydligt visar att mosaikstrukturen har gått förlorad

Annat som är värt att notera är att träd med hävdkaraktär har blivit frihuggna och blommande träd har sparats i hög utsträckning. Vi kunde även se att man i flera fall har tagit bort grova träd vilket inte skulle ske. Något som vi reagerade på är att döda träd, träd som inte behöver tas bort då de inte räknas in i det totala trädantalet, har avverkats. Totalt hade 60 döda träd noterats i cirkelytorna innan åtgärderna men efter åtgärder står endast 9 kvar, vilket t.o.m. är sämre än naturvårdshänsynen inom skogsbruket. De döda träden var främst björk, asp, ek och gran. En stor del av stående döda träd är hålträd och problematiken med hålträd tror jag är det viktigaste i det här sammanhanget. Jag vill även påpeka att det finns ytterligare ett problem, nämligen flisning av grot från trädklädda betesmarker. Att lägga upp materialet från röjningen i stora högar på våren som sedan flisas på hösten är ett hot mot biologisk mångfald och en dränering av den vedlevande insektsfaunan. Detta är särskilt allvarligt i betesmarker då högarna med grot är artrika i jämförelse med grot från det brukade barrskogslandskapet men även där har man sett effekter av flisningen som dränerar insektsfaunan. Den största påverkan på organismgrupper som röjningen och avverkningsen i betesmarker har är på fåglar. Hålhäckande arter blir bostadslösa och busklevande arter berövas på habitat och bostad. Även fladdermöss drabbas då de får försämrade möjligheter för övernattning och vistelse på grund av minskning av hålträd. Ved-, träd- och busklevande arter berövas på habitat, liksom mossor och lavar på gamla träd. När det gäller mykhorizasvampar och vedlevande svampar är vi också säkra på att det försvunnit habitat. Gräsmarksarterna har dock gynnats av röjningarna.

Som en avslutning vill jag säga att vi har scenförändringar i skötseln av betesmarkerna och många förändringar har skett under en längre period och tillkommit innan 50-trädsregeln. Det har skett stora förändringar i skötseln av trädklädda marker under de senaste 20 åren. Förr gjordes åtgärderna i dessa marker av brukaren/ägaren själv medan många åtgärder idag sker genom entreprenörer med skördare och skotare som "är på rymmen från slutavverkningarna i skogen". Man skulle kunna beskriva det man ser som en ökande taktlöshet i umgänget och hanteringen av de trädklädda markerna. De som utför åtgärderna har dålig känsla för vad som ska åstadkommas och vad som är viktigt att bevara samt i vilken takt en trädklädd hagmark utvecklas. Markägaren/brukaren har fastnat i ett slags ersättningsnyttjande som kombinerat med hård tillämpning och frekventa regeländringar gör denne beredd att ta till nästintill panikartade åtgärder. Denna utveckling har pågått i mer än 10 år och resultatet av denna studie ska ses i ljuset av denna scenförändring. De negativa följderna för den biologiska mångfalden dominerar starkt över de positiva. Totalt sett måste resultatet av åtgärderna bedömas som ett fjärmande från gynnsam bevarandestatus av Natura 2000-typen 9070, Trädklädda betesmarker av fennoskandisk typ.

För vidare läsning:

Blom, S., 2010. Nya regler kring träd och buskar i betesmarker – hur påverkas miljön genom förändrade röjningar. Rapport 2010:8. Jordbruksverket.

Paneldiskussion: Kan dagens regelverk påverkas av nya perspektiv?

Debattledare: Karl-Erik Olsson

Martin Sjö Dahl, Jordbruksverket

Jörgen Wissman, Sveriges Lantbruksuniversitet

Carl-Fredrik Lööf, Jordbruksdepartementet

Camilla Lehorst, Jordbruksdepartementet

Tommy Ek, Länsstyrelsen, Östergötland

Thomas Bertilsson, Lantbrukarnas Riksförbund

Nedan följer en redigerad återgivning av den inspelade paneldebatten från IALE-konferensen 2010. I debatten deltog förutom fyra tidigare talare även representanter från Sveriges Lantbruksuniversitet och Lantbrukarnas riksförbund. Debattledaren inledde med att sammanfatta dagens presentationer och ställa en inledande fråga, därefter tog debatten vid. Under debatten bidrog åhörarna med frågor och inlägg. För att ge en bra bild av vad som debatterades har majoriteten av det som yttrats under debatten återgivits.

Olsson: Vi började dagen med att Stefan Edman tog upp vissa viktiga frågor som jag tror vi alla var överens om. Det handlar om den biologiska mångfalden, ekosystemtjänsterna, skönheten, mosaiklandskapet. Avslutningsvis ställde han en fråga om vad det är vi ska skydda och hur skulle vi kunna ändra systemet? Med bakgrunden att vi måste rätta oss efter vad EU bestämmer skulle jag vilja inleda debatt med att fråga hur vi kan förbättra systemet för att nå de mål vi vill?

Wissman: Jag kommer från CBM på SLU och arbetar med halvtidsutvärderingen av landsbygdsprogrammet. Jag tycker att gårdsstödet är roten till det onda. Självklart finns det en ekonomisk del i det men om vi bara tittar på de biologiska bitarna så har de skapats många problem runt gårdsstödet. Det såg inte så illa ut år 2005 och vi fick en skjuts i betesmarksanslutningen men vi har ändå fått ett problem när vår definition inte stämde in i EU:s syn på hur en betesmark ska se ut. Detta har eskalerat genom två definitioner plus en blockinventering som också ställt till det. Jag tycker, precis som flera av dagens talare, att vi borde se över systemet på något sätt så att vi kan komma runt problemet med gårdsstödet. Vad jag har förstått håller Jordbruksdepartementet med om det. Jag tycker att betesmarksdefinitionen måste göras om så att man åtminstone har definitionen på betesmarksnivå. Idag tittar man på 0,1 hektars rutor vid definitionen av en betesmark, vilket är alldeles för lite. Om vi ska försöka komma upp på landskapsnivå måste vi åtminstone titta på betesmarkerna på en betesmarksnivå för att sedan kunna koppla ihop objekt. Vi måste tänka på lantbrukarna och hur jobbigt det är för dem med alla ändringar men om vi ska göra om systemet så ska systemet vara tydligt, pedagogiskt och lätt att förstå. En del i det är att försöka se till att krångliga system på Jordbruksverket och krångel på EU-nivå inte når lantbrukarna för målen med ersättningssystemet ändras trots allt inte. Jag förstår självklart att det är svårt att uppnå detta men man kan alltid ha en önskan.

Bertilsson: Jag kommer från LRF Stockholm och jobbar med jordbrukspolitik och landsbygdsutveckling. Jag har följt debatten med betesmarksreglerna under en ganska lång tid och vallat runt EU-kommissionärer vid fyra tillfällen i betesmarker. För ett år sedan deltog jag i det informella mötet i Växjö med EU:s alla jordbruksministrar där jag försökte förklara problemet med de svenska betesmarkerna. Vi stod i en betesmark som hade lite för många träd enligt EU-kommissionärerna men korna höll inte med och visade att det visst gick att beta trots träden. Ett problem vi har är vi har hamnat i det här trots att det finns en politisk vilja bland EU-kommissionärer och politiker i Sverige att lösa problemet men man lyckas aldrig. Man fastnar i något slags revisionstänkande, i någon slags byråkrati som vi har exempel på från tidigare talare (se Camilla Lehorst och Carl-Fredrik Lööfs presentation). Det ändå ett visst hopp att vi ska kunna komma framåt i frågan. Sen är det så att medlemmarna i LRF är irriterade och förbannade vilket jag tyckte att Maria (se Maria Rosenkvist presentation) förklarade bra. De vill ha långsiktiga regler och inte att betesmarksreglerna ska fungera som något slags årgångsvin. Reglerna ska vara förutsägbara och man ska kunna förstå reglerna och att det man jobbar med, den biologiska mångfalden, inte förändras. Det som var rätt för två år sedan ska vara rätt i år också.

Olsson: Då fungerar väl ingenting? Hela vårt samhälle är väl uppbyggt på förändringar?

Bertilsson: Ja men när det handlar om att föda upp en ko så tror jag inte att det har förändrats särskilt mycket de senaste 1000 åren. Självklart sker det en förändring, den politiska verkligheten förändras men som lantbrukare lever man med långsiktiga investeringar. De flesta bönder är primärt företagare och det måste knyta an till den verksamhet man har på gården och de reglerna man följer. När man diskuterar detta med medlemmar säger de att de vill ha ersättning och en

riskpremie, d.v.s. att de vill ha ersättning plus lite extra för det är en osäkerhet. När man går in i ett åtagande och inte vet hur reglerna ser ut om två år ska man också få betalt för det.

Olsson: Detta var mycket intressant. Jörgen Wissman sa att det stora problemet är gårdsstödet, eller hur?

Wissman: Ja, som jag sa så finns det ekonomiska fördelar med gårdsstödet men allt krångel som har uppstått kring betesmarker i synnerhet härstammar från just gårdsstödet.

Olsson: Vi ska fundera kring detta för jag tror det är viktigt att fundera på vad som måste ändras när man tycker att mindre pengar ska komma från gårdsstödet och mer från miljöersättningarna. Samtidigt är det totala inflödet i den enskilde bondens ekonomi i form av EU-pengar ganska stort. Jag vill ställa en indiskret fråga till Maria Rosenkvist. Hur stor del av era intäkter är EU-stöd?

Rosenkvist: Innan vi började sälja kött själva, för i och med det har vår omsättning ökat kolossalt, var det mer än hälften som kom från EU. När vi talar om stöd så ser jag det som en krass ersättning för det jobb vi gör, jag har aldrig under mina sex år på gården tänkt att jag "får" pengar utan det är självklart ett jobb som vi gör. Börjar vi diskutera om att gårdsstödet ska bort så vore det fantastiskt om det fungerade men jag tror inte att någon av oss skulle acceptera de prishöjningar som krävs. Vi är värdelösa på att betala för mat.

Olsson: Det var intressant att höra för det gav oss en fingervisning av hur centralt det är.

Sjödahl: När vi fick reda på ungefär hur gårdsstödsreformen skulle utformas jobbade jag, år 2003, med CAP:s miljöeffekter. Jag tittade närmare på vilka effekter det kunde få och gav rekommendationer på hur vi skulle tillämpa detta i Sverige. Det som hände var att vi hade arealbidrag och djurbidrag som omfördes till gårdsstödet, tidigare fick man pengar för att man producerade nu får man vare sig man producerar eller inte. Jag kom fram till att det måste vara väldigt bra för nu tar man stöd från djuren och pengarna måste till för betesmarkerna vilket jag gav en rekommendation om till regeringen. Det är klart att jag kanske ångrar detta men samtidigt måste vi veta att vi talar om ett 100-tal hektar betesmarker som till 100 % är EU-finansierade medan landsbygdsprogrampengarna till hälften är finansierade av Sverige. Det handlar om fler 100 miljoner kronor per år som vi skulle vara tvungna att flytta om vi tog bort gårdsstödet och istället belastade landsbygdsprogrammet. Detta skulle även innebära att vi fick mindre pengar kvar till andra åtgärder. Det är bra om man har med hela den ekonomiska bilden innan man talar om att gårdsstödet är roten till allt ont.

Ek: Vi skulle vara konstruktiva för att hitta vägar framåt och jag funderar själv på hur det här ska kunna förbättras. Jag jobbar inte direkt med handläggningen av stöden men i samarbete med handläggarna och en kollega till mig på länsstyrelsen har sagt att ersättningssystemen håller på att haverera. Det är så komplicerade, precis som årgångsvin, och trots att jag har jobbat med de här frågorna på halvtid kan jag fortfarande inte reglerna. Det är högst 2 personer på länsstyrelsen som kan svara på de svåra frågorna. De senaste åren har vi dessutom fått en schweizerost som har lagt sig ovanpå årgångsvinerna. Idag säger min kollega att systemet har havererat. Det är den åsikten vi har på länsstyrelsen och vårt förslag är att ta bort betesmarkerna från gårdsstödet. Det var ett jättebra stöd år 2007. Jag har jobbat med träd och buskar länge, i början var det inte lätt med det har blivit mer accepterat och vi hade tillsammans förbättrat systemet. Därefter kom gårdsstödet år 2008 och allt blev komplicerat. Vi behöver reformera systemet i grunden för jag tror inte man kan lappa och laga för att hitta på ett nytt årgångsvin utan vi behöver fokusera på att förenkla systemet i en bred grupp inför nästa stödperiod.

Olsson: Vi pratar om en summa på mindre än en halv miljard kronor, vilket är en ganska liten del av det totala stödet till jordbruket och miljön. Det kan väl inte vara så dramatiskt? Det handlar dessutom om ganska små arealer.

Ek: Jag har inga siffror på det men hur mycket har administrationen kostat? Det tar säkert fyra gånger så lång tid att handlägga stöden på länsstyrelserna idag och det tar minst lika lång tid för varje lantbrukare att fylla i ansökningarna, anställa konsulter m.m.

Lehorst: Några kommentarer till det som sagts och det är min egna personliga uppfattning vad gäller betesmarker och gårdsstödet. Vi skulle en gång i tiden inte ha tagit med betesmarker i gårdsstödet för det fungerar inte inom ramen för

gårdsstödet. Vi skulle istället kört in det i landsbygdsprogrammet från första början men det vi ville var att hämta hem pengarna från den pelaren och det hade vi inte kunnat göra om vi inte tog med betesmarkerna. Jag vill också säga att det var ett politiskt beslut och inte Martin Sjödahls. Sedan vill jag kommentera Jörgen Wissman som talade om tydliga och pedagogiska regler. Jag väntade mig nästan att du även skulle säga enkla. Du pratade om att vi mäter med 0,1 hektars noggrannhet och det är väldigt petigt. Vi arbetar väldigt hårt med att ta bort en decimal när vi mäter betesmarker i våra diskussioner med EU-kommissionen.

Lööf: Vi skulle ha en paneldiskussion om framtiden för våra betesmarker och vi pratar fortfarande om stöd, regler, definitioner och annat. Det är klart att vi gör det eftersom många av oss jobbar med det men det jag tror och hoppas är väldigt avgörande inför framtiden det som Maria Rosenkvist berättade tidigare. Ungefär hälften av lantbrukarnas intäkter kommer från EU-stöd och det betyder att hälften kommer från intäkter från livsmedelsproduktionen. Det jag jobbar med inom landsbygdsprogrammet är att ratta på systemen ovanpå det som kan sägas vara normalt jordbrukande. Vi får hitta på system som betalar för den merkostnad som en lantbrukare har men vi får inte betala ut ersättningar som täcker upp om det finns ett underskott i produktionen och skapa en hållbar täckningsbidragskalkyl för köttproduktionen. Vårt problem, i alla fall lokalt och regionalt, är att det uppstår luckor där det inte finns några djur och vi saknar därför verktyg att jobba med. Om det finns djur kan vi utforma åtgärder som ser till rätt marker betas och därmed ger de mervärden som vi är beredda att betala för. Finns det inga djur så finns det heller inga pengar för att täcka upp kostnaderna för att ta dit djur. Att vi lyckas skapa lönsamhet i djur- och mjölkproduktionen tror jag är väldigt avgörande för dessa marker. Vi kan hålla på att skruva på instrumenten på toppen men om inte fundamentet finns i botten så hjälper det föga. Det andra som jag vill skicka med som en frågeställning är hur vi kan ge incitament till lantbrukarna att samverka i större utsträckning än vad de gör idag? I många fall handlar det om små producenter och små enheter men vi vill se landskapet mer som en helhet, ge hjälp och stöd vilket skapar en trygghet för brukarna. Man kan bilda grupper av lantbrukare som går samman och hjälper varandra. Vi behöver få tips och hjälp med att utveckla ett system som kan stimulera en sådan samverkan. Det finns samverkansåtgärder redan idag men vi måste bli bättre.

Åhörare 1: Lööf sa något väldigt klokt nämligen att vi måste tänka på odlingslandskapet som en helhet. Det är också en risk med denna dag, att fokus har hamnat på stödformer för enbart en del av jordbruksekosystemet. Vi ska vara medvetna om att hagmarkerna är en del av ett helt odlingssystem. Idag har vi en situation där vi har konventionellt jordbruk som är specialiserat och regioner där jordbruket är specialiserat. Det innebär att vi motverkar den biologiska mångfalden även om vi skapar reservat då omgivningen består av ett ensidigt odlingslandskap. Även i Norge kan man se exempel på att kanaliseringsspolitiken som driver fram regioner med koncentrerad djurhållning, gräsmarker som övergödslas och andra områden med ensidig spannmålsodling. Något som också måste tas med i den totala bilden är bekämpningsmedelanvändningen som har ökat sedan nedgången man åstadkom fram till 1990-talet.

Åhörare 2: Jag har intervjuat en del lantbrukare i Uppland angående regelverket. Av de lantbrukare som har avverkat för att klara den nya betesmarksdefinitionen känner de flesta att de är beroende av stöden och för att få stöd måste de avverka. Alla har inte kanske full koll på vad definitionen säger men för att vara säkra på att klara sig vid en kontroll har de avverkat träd mot sin vilja även fast de inte var tvungna. Ett exempel är en bonde som avverkade en talldunge. Hans far som växt upp på gården vill inte följa med ut för att han tycker det är så sorgligt att hagmarken försvinner. Jag tycker att man måste lyssna mer på lantbrukarna och utgå från dem. De tycker att det är löjligt att räkna i 0,1 hektars rutor och det tar för lång tid att gå ut för att räkna antalet träd per hektar.

Bertilsson: Det är samma bild som jag tror att alla som träffar lantbrukare har, att de tar till lite extra vid avverkning för att klara reglerna vilket ger negativa effekter. Vi pratar mycket om regelkrångel och visst är det krångliga regler men jag tror det största problemet är osäkerheten. När det gäller framtiden tror jag att det finns en öppning som gör att vi kan lösa det här om vi gör det till en gemensam sak. Jag vill inte hålla på att skriva ilska debattartiklar där jag anklagar byråkrater för ditt och datt utan jag vill sätta mig i grupp och diskutera för att försöka lösa problemet.

Olsson: Låt oss försöka ägna den tid som är kvar till att inte fundera på alla fel i det nuvarande systemet utan istället komma med idéer på hur vi skulle kunna skapa ett bättre system som syftar till målen.

Wissman: Jag tror att något som vi måste jobba mer med att få fram i landsbygdsprogrammet är att man har indikatorer för mål, att man kontrollerar att man exempelvis inte bara betar av en mark utan arbetar mot ett mål. Om man har mål för skötseln istället för att man bara har ett krav på sig så kan brukarna lära sig någonting och skötseln kan bli bättre. Ersättningarna är egentligen till för att man ska nå målen inte för att man enbart ska sköta marken och klara sig.

Sjödahl: Det pratas om långsiktighet och samtidigt att systemet har havererat, en del beror på ändrade regler samtidigt som åtaganden löper över fem år. En fråga som har väckts är om man behöver femåriga åtaganden för den här sortens marker. Kanske det är något vi får fundera över. Med den form av regler som vi har idag får vi problem med mosaikstrukturen och inom miljöersättningen när vi, enligt forskarna, reglerar fram alltför likriktade skötselvillkor. Vi har arbetat sedan år 1990 med betesmarker och alla lantbrukare har fått besök. Nu kanske det är dags att låta lantbrukarna själva göra upp sina planer som myndigheten sedan godkänner inom vissa ramar. På detta sett får brukaren själv bestämma vilka värden som är viktiga i deras marker. Att bonden själv skriver planen kan var en idé men det löser inte problemet med gårdsstöden.

Åhörare 3: För att fixa biologisk mångfald behöver vi lyfta blicken ett snäpp ovanför objekten och jag tänker på ekologiska landskapsplaner. En fråga som jag har till panelen är hur vi ska kunna få till fler sådana?

Åhörare 4: Jag kommer från länsstyrelsen i Dalarna och har tidigare jobbat med åtagandeplaner. Jag ser med glädje på Östergötlands samarbete men ser samtidigt ett problem i många andra län med att få med alla enheter inom länsstyrelse, skogsstyrelse och alla finansieringsmöjligheter. Jag vet att ni har gjort en bra vägledning för olika finansieringsmöjligheter inom odlingslandskapet men det är fortfarande många begränsningar och svårigheter med att kombinera olika ekonomiska styrmedel. Jag ser gärna att kombinerings underlättas ännu mer för och att man trycker på myndigheterna att samarbeta mer. Som handläggare är det svårare att få det här att fungera, trots att det behövs men får man inte möjligheten att samarbeta.

Olsson: Tommy, varför fungerar det så bra i Östergötland?

Ek: Jag kan kommentera både frågorna på samma gång. Det finns ett strukturellt problem med ett tvärsektoriellt arbete. Vi har chefer som håller i en sektor, andra chefer som håller i en annan sektor samt personer som hålls på sin plats. Ett tvärsektoriellt arbete inleds ofta tack vare enstaka personer som jobbar lite utanför de ramar som finns. Det som har gjort att vi har kommit igång är att vi har fått en liten summa pengar för samordningen, katalysatoreffekten inom länsstyrelsen. Vi har fått pengar från Naturvårdsverket för att göra landskapsstrategier och då har vi kunnat binda ihop arbetet tvärsektoriellt. Än så länge i svensk byråkrati fungerar tvärsektoriellt arbete endast i projektform och inte av sig själv. Den lilla skara personer som springer emellan olika myndigheter är dock väldigt väl investerad.

Åhörare 5: En fråga som jag har till panelen är hur vi ska arbeta? Vi vet vilka värden som finns i mosaiklandskapet och har hört Leifs (se Leif Anderssons presentation) ganska nedslående resultat och tråkiga trend för mosaiklandskapet. Hur ska vi ta tag i det här på landskapsnivå?

Hasund: Jag tror fortfarande vi har en del att lära. Vi är på många sätt framåt i Sverige och jämförelsevis bra. Ett exempel som jag själv är lite förvånad över att se är från Polen. Där har man ett program som är intressant om man vill göra försök att få ett mer flexibelt system i Sverige som passar för alla olika typer av betesmarker. I Polen har man förutom ett par generella system tio särskilda system efter Natura 2000-habitaten som är specialgjorda för just de typerna av habitat. Vad jag förstår så är det väl anpassat utifrån de biologiska förutsättningarna samtidigt som man får ganska låga transaktionskostnader och man slipper att folk på olika platser har olika jordbrukspolitik eller olika åtgärdsplaner. Det intressanta är att totalnyttan är stor, nyttan per totalkostnad (produktionskostnad, arbetskraft, transaktionskostnad osv.). Man kan ha biologisk förutbestämda paket eller skräddarsydda lösningar som folk kan välja att ta eller inte. En annan sak är att jag tror arbetet ska vara mer resultatorienterat och låta bonden bestämma hur arbetet ska ske. Det är viktigt att skilja på myndigheternas roll och den enskilda brukarens ansvar. Myndigheterna ska kanske stå för efterfrågsidan och inte tänka så mycket på brukarnas villkor.

Ihse: Jag skulle vilja gå tillbaks till vilken organisation som ordnar den här konferensen, nämligen landskapsekologerna. Vi tittar på den enskilda delen i ett helt system. Alla system är till för att nå det övergripande målet, att bibehålla biodiversiteten, att ha ett fungerande ekosystem och att göra jordbruksproduktionen miljövänlig. Alla stöd som finns idag är riktade till den enskilda gården och de enskilda objekten. Hur ska man göra för att ta med sig den kunskapen som finns inom ekosystemtänkande och landskapsekologi för att nå det övergripande målet? Den väg vi har med de enskilda stöden känns inte som den rätta. I Östergötland har ni en modell för hur man skulle kunna starta den här typen av underlag för att hantera stödsystemet och ni ser möjligheterna med att använda den här kunskapen. Är det en brist mellan oss forskare

och er användare att vi inte kunnat kommunicera om de möjligheter som finns, är det för svårt att hantera eller är det bekvämt och enklare att hålla på med en bonde i taget?

Lööf: Jag tänkte försöka svara på flera frågor som nämnts. Först en tråkig och byråkratisk förklaring till möjligheten att kunna kombinera olika finansieringsmöjligheter. Det är en dröm för mig att det skulle kunna fungera men i EU är man livrädd för att pengar från två fonder ska kunna användas till samma sak. Det finns en grund till det eftersom att pengarna ska användas ansvarsfullt och det inte ska finnas några suddiga gränser. Vi har flera exempel på när vi har fått skriva in i regelverket att om pengar används från en fond får det absolut inte kombineras med pengar från en annan fond vilket är en tråkig förklaring. Dessutom finns det ett statsstödsregelverk som förbjuder oss att blanda svenska pengar och EU-pengar hur som helst. Vill vi inom landsbygdsprogrammet överskrida de ersättningsnivåer som finns måste vi statsstödsnotifiera detta för att få extra pengar. För säkerhets skull finns det två statsstödsregelverken, en för jordbruksföretag och ett för andra företag. Det är ett elände och ibland finns det gränser man inte kan överskrida hur mycket man än vill. Sedan vidare till frågan om att fånga upp större sammanhang och inte stirra oss blinda på den enskilda lantbrukaren. Mycket av EU-regelverket bygger på att det är ett jordbruksföretag som söker en ersättning och man sedan betalar ut pengar till detta jordbruksföretag. Detta gäller ofta i de arealbaserade ersättningarna och jag skulle gärna vilja se idéer på andra verktyg som vi kan använda. Ibland är jag besviken på att biodiversitetsfrågorna inte avspeglas bättre i Leader-arbetet. Det fanns ett försök på ostkusten med ett projekt som hette "Skärgårdsliv" där man exempelvis jobbade med bete på skärgårdsöar och samlade lantbrukare för transport av djur. Vi stirrar oss lätt blinda på betesmarksdefinitionen och den arealbaserade ersättningen men jag hoppas att man även ska kunna hitta andra verktyg som skulle kunna användas. Ibland är det inte de stora pengarna som behövs utan ett utökat samarbete. Jag tror och hoppas att vi ska kunna ha en konstruktiv diskussion fram till år 2014 och det nya programmet.

Wissman: Jag tänkte på landskapsperspektivet och på Leader. Det är en del av det som kan användas men det löser inte problemen i hela Sverige utan mer på projektnivå. Jag tror att vi måste få in uppsökande verksamhet i landsbygdsprogrammet om vi ska kunna nå alla lantbrukare och få dem att söka stöd.

Åhörare 6: Några av er har tagit upp att lönsamheten är viktig för utan djur har vi ingen som betar marken. Jag undrar om ni inför framtiden har några planer på att stötta och vidareutveckla merbetalning av produkter?

Åhörare 7: Jag har två önskemål. Det ena är att få ner makten till brukaren och den andra är på landskapsnivå. Jag tror att det behövs en arena där man kan träffas på landskapsnivå, lite som dagens konferens, där folk från olika håll kan träffas och diskutera.

Bertilsson: Jag tror att ekologiska landskapsplaner skulle kunna fungera om de ägs av de som brukar marken och finns i landskapet. Det värsta en lantbrukare vet är att få en uppgift där han/hon måste agera på ett visst sätt. Landskapsplaner kan fungera men jag tror att vi har lite övertro på planinstrumentet i Sverige. Det anknyter också till det som Martin sa om att bönderna kan göra sina egna planer vilket skulle kunna fungera. Självklart är det lönsamheten som är viktig, utan lönsamhet så har vi inga bönder och utan bönder har vi inga kor och utan kor inget landskap. Därför får jag kalla kårar när jag tänker på polluter-pays-principle (se Knut-Per Hasunds presentation) som enbart innebär sämre lönsamhet. Tänk om vi låter maten produceras någon annanstans och importerar istället. Vi importerar redan nu 45 % av det vi äter i Sverige då är det väl lika bra att vi importerar resten för att minska läckagen. Det är något jag tycker att vi får vara väldigt försiktiga med. Nytt istället ersättningarna till marknadsåtgärder så att man kan plocka ut pengar för det som ersättningarna levererar på marknaden. Det finns certifieringssystem som kan utvecklas och se till att införa en samverkansbonus så att man får en bättre effekt. Sedan måste Camilla och Karl-Fredrik se till att vi får det här kalkylerandet. Man ska bara få ersättning för ytterligare kostnader och förlorade intäkter. Vi måste kunna få betalt för det vi levererar, d.v.s. kollektiva nyttigheter och biologisk mångfald. Jag tror att det finns en grund i Bryssel för att vända den här synen. Se till att Sverige är det land som driver detta.

Sjödahl: Jag skulle vilja kommentera detta med ett landskapsperspektiv och hur vi får en biologisk mångfald. När jag tittar på målet, biologisk mångfald i Sveriges odlingslandskap, så kan jag inte i en prioriteringssituation säga vad som är viktigast, ytterligare ett hektar ekhage i Östergötland eller den sista betesmarken på Söderslätt. Det handlar om frågan om vi ska ha tolv humlor i Östergötland eller en i Skåne, alla är viktiga. Det är enkelt och bra att använda landskapsplaner om man jobbar med en organism eller miljö men på nationell nivå behöver det täcka upp bredare. En hektar på Söderslätt kan vara miljö för flera arter som inte behöver kvadratkilometrar med ekhage. Jag menar att för att kunna använda landskapsperspektivet måste man ha tydligare mål än biologisk mångfald i odlingslandskapet.

Olsson: Jag tackar alla och ska försöka avrunda den här paneldebatten. Jag tycker ibland att man måste höja blicken och fundera över vad det är som händer i världen. Någon har sagt att den tunna hinnan av liv på jordens yta är mänsklighetens mest värdefulla resurs och det är egentligen det vi pratar om när vi pratar om hagmarken, åkermarken, biologisk mångfald, alla småkryp och mikroorganismer. Om vi inte har det så kommer vi inte att klara framtiden och därför måste vi vara rädda om det även nu när det inte behövs. Jag vet inte om någon funderat på detta men förra året hade EU en negativ tillväxt på 4 % medan Kina hade en positiv tillväxt på 9 %, strax därefter kommer Indien. Idag har vi en spannmålsproduktion i världen på ungefär 2 400 miljoner ton och en reserv på 30 miljoner ton, drygt 1 % av den totala produktionen. För inte så länge sedan sa man att det behövdes 3 %, vilket innebär att vi är mycket nära en balans mellan utbud och efterfrågan. Om Kina fortsätter att växa medan USA och EU minskar har vi en helt ny situation. Det kommer att finnas tillräckligt många som vill äta sig mätta och plötsligt behövs allt vi producerar. Lägg till det faktum att vi vill köra bilar på spannmål vilket jag inte tror vi har råd med. Man måste ha i baktanke att när vi pratar om hagmarker och biodiversitet så är det inte bara för att det är skojigt utan för att det är angeläget att vi bevarar så mycket som möjligt för mänsklighetens framtid. Tack panelen och tack publiken för en väldigt intressant dag.

Svenska landskapsekologiska föreningen, som ingår i IALE (International Association of Landscape Ecology) arrangerar varje år en konferens om landskapets skötsel med forskare och naturvårdare. Temat 2010 var de svenska hagmarkerna. Ordförande Bo Eknert sätter ramarna i inledningen:

”Har en typisk svensk björkhage någon framtid? Platsar björkhagen inom definitionen av en betesmark eller är det för många träd? Kommer framtidens kor att enbart få beta på öppna marker fria från träd och buskar, i många fall representerade av gamla åkermarker utan stor variationsrikedom? Det är några av de frågetecken som vi hoppas blir uträtade under årets konferens.”

De svenska hagmarkerna
– en juvel i det europeiska landskapet?

CBM:s skriftserie 51

ISBN: 978-91-89232-63-1

CBM Centrum för
biologisk mångfald